

Ritualer ved myra

En analyse av myrdeponerte leirkar fra den førromerske
jernalderen i Rogaland

Masteroppgave i arkeologi

Våren 2023

Synne Bergan

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Forsideillustrasjon: Noe av materialutvalget for oppgava. S2854, S5761, S3901b, S7176, S7333. Bilde tatt av Synne Bergan

Forord

Denne oppgava starta med en interesse for myra og alt man kunne finne her, siden det kunne være så gode bevaringsforhold. Myrlik, store våpendeponeringer og fine smykkefunn var det skrevet mye om fra før av. Det var ikke planer om å finne opp hjulet på nytt, men heller kanskje bidra til en diskusjon som ikke hadde fått like mye oppmerksomhet fra før av.

Den første og største takken rettes til Julie Lund, som var veileder gjennom det aller meste av skriveprosessen, og som var villig til å ha hyppige møter for at jeg kunne jobbe med en frist hengende over meg, som er da ting blir gjort. Takk for at jeg ikke nødvendigvis rett ut fikk serverte løsninger, men fikk forslag som måtte videre undersøkes og tenkes litt over selv, noe som gjorde prosessen mer lærerik (på en god måte!). Tålmodigheten mens oppgavestrukturen konstant var i hytt og gevær var også i sannhet bemerkelsesverdig! En takk rettes også til Marie Amundsen, som var veileder på prosjektbeskrivelsesemnet i startfasen. Begge veilederne fikk meg inn på rett spor med mye kunnskap, gode ideer og innspill! Stor takk går også til Håkon Reiersen ved Arkeologisk museum i Stavanger, for at jeg selv fikk se på og ta bilde av keramikken som var i magasinet og til utstilling. Å selv kunne holde i to tusen år gammel keramikk var noe som ga mye forståelse og respekt for materialet, og var helt ærlig skikkelig kult!

En takk må også rettes til mamma, som var villig til å lese gjennom oppgava under prosessen og pirke på språk og oppklaringer, og pappa, som ikke skjønnte hva jeg holdt på med halvparten av tida, men som nikka og sa at mhm, dette blir nok bra uansett! Søstra mi fortjener også en takk for å ha hørt på alt jeg har gjort (og ikke gjort) til langt utover natta. Katta mi Snickers, aka. Pusi, som ble utsatt for bøll og kaos når jeg tok turen hjem, var også god hjelp og distraksjon.

Den aller største moralske støtta kom likevel fra klassekamerater. En stor motivasjon for å dra på lesesalen for å skrive kom fra løfter om en kopp kakao, walk and talk i rundkjøringa utenfor bygget, alt for lange matpauser og grilling hvor vi skravla bort tida, og støttende klemmer og en skulder å gråte på når det meste så ut til å være litt håpløst. Aldri trodde jeg at keramikk skulle gi så mye følelser, både på godt og vondt, men man lærer så lenge man lever! Det var godt å vite hvor andre var i akkurat den samme prosessen, og betryggende å høre de samme bekymringene jeg selv satt med, og løsningsforslag på disse.

Oslo, mai 2023, Synne Bergan

Innholdsfortegnelse

Introduksjon og problemstilling	1
Kapittel 1 – Forskningshistorie	3
Myra som informasjonskilde	3
Myrkar.....	5
Eldre jernalders våtmarksdeponeringer	7
Kapittel 2 – Teori	14
Ritualisering	14
Ritualer i arkeologien.....	16
Måltid.....	18
Landskap	19
Gjenstandsbiografi	20
Kapittel 3 – Metode	22
Kapittel 4 – Materiale	26
S2774	28
S2854	29
S3901b	30
S5761	31
S7176	32
S7333	33
Kapittel 5 – Analyse	35
De førromerske leirkarene fra Rogaland.....	35
Sammenlikning med Jylland.....	42
Kapittel 6 – Diskusjon	46
Funksjonelle forklaringer på myrfunn	46
Deponering versus grav	48
Kollektivt eller individuelt?	52
Keramikk i husholdet og landskapet.....	54
Hva representerer et kar?	59
Konklusjon	62
Bibliografi	64

Figurliste

Figur 1: Geografisk fordeling av undersøkelsesmaterialet i Rogaland. Kart laget av Synne Bergan	25
Figur 2: S2774 til venstre og S2854 til høyre. Bilde tatt fra unimus fotoarkiv via https://www.unimus.no/portal/#/photos/61db2c7e-e1d1-444f-81dc-c841af3706d3 07.04.2023	28
Figur 3: S2854. Bilde tatt av Synne Bergan	29
Figur 4: S3901b, bunnfragmenter fra alle fire karene som er identifisert. Bilde tatt av Synne Bergan	30
Figur 5: S5761. Bilde tatt av Synne Bergan	31
Figur 6: S7176. Bilde tatt av Synne Bergan	32
Figur 7: S7333. Bilde tatt av Synne Bergan	33
Figur 8: R354 fra Norske oldsager. 1: Afbildninger og oversigter av Oluf Rygh. Christiania, 1885. Bilde tatt fra https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11470690?page=110,111 11.04.2023	38

Tabelloversikt

Tabell 1: Oversiktstabell over leirkarenes plassering	25
Tabell 2: Oversiktstabell for materialet. Hvite felt er data fra unimus, mens felt som er skravert grått er egne målinger. Alle mål er i centimeter	34
Tabell 3: Oversiktstabell med sammenlikninger fra tidligere dateringer. Forenkling fra (Fleseland 2014:43) og lagt på egen datering	42
Tabell 4: Berta Stjernquists tolkningsmodell, som på bakgrunn av det fysiske offerobjektet avspeiler relasjonen mellom objekt og avsendergruppe/deltakere. Etter Stjernquist 1972, s. 47. Modellen er tatt fra Hansen 2006 s. 125.	53

Introduksjon og problemstilling

Keramikk som kildemateriale er en viktig kilde til fortidas menneskelige aktivitet. Plasserer man et leirkar ned i myra som en deponering, vil man her kunne få en ekstra utfordring når det kommer til spørsmål om hvorfor det ble nedlagt akkurat i ei myr, i tillegg til hva karet kan ha blitt brukt til før dette punktet. Myrfunn er noe som kan høres mytisk og magisk ut, men i arkeologien er dette en type deponering som er en viktig kilde til gjenstander som kanskje ikke var ment til å se dagens lys igjen.

Fokuset på denne oppgava er på førromersk myrdeponert keramikk, og ritualene man kan se rundt en spesiell type grove, kvartsmagrede leirkar før de ble deponert i myra. Myrdeponeringer har en lang og variert historie når det kommer til tolkninga av dem, og relevante begreper i løpet av oppgava vil blant annet være ritualisering, ritualer i arkeologisk kontekst, landskap, gjenstandsbiografi og måltid. Sammenlikninger med materialet fra Rogaland vil bli gjort opp mot funn fra Jylland i Danmark, både fordi det er mange myrfunn herfra, men også fordi disse områdene har hatt bevist kontakt med hverandre før den førromerske jernalderen, noe som kan ha ført til påvirkninger og likheter i deponeringstradisjonene. Ved å sammenlikne to mindre områder opp mot hverandre istedenfor å gå innad i et stort område, vil man kunne se konkrete likheter og forskjeller i deponeringstradisjonene på begge stedene. Til slutt vil det bli diskutert keramikk i andre deponerte funnkontekster, som i graver og hushold, hvem det var som kan ha utført deponeringene på de forskjellige stedene, og en vurdering av skillet mellom det kollektive og det individe som ofte blir tatt opp når det kommer til fortidas mennesker og deres samspill med hverandre.

Materialet i oppgava er begrensa til å kun ta for seg kvartsmagrede leirkar fra det førromerske gamle Rogaland fylke. Rogaland ble stedet for materialutvalget, mest fordi det var mye myrer i området som man kunne deponere i. Rogaland har langt flere myrfunn enn for eksempel Østlandet har, men dette fylket ble også valgt fordi det har vært et par diskusjoner om det myrdeponerte materialet herfra fra før av, så det var mulig å ha noe å bygge videre på. For tidligere og videre undersøkelser her, se for eksempel Pilø 1989, som har sett på generelt materiale fra den førromerske jernalderen, og Fleseland 2014, som blant annet har gått mer i bredden på myrdeponerte kar av forskjellige typer materiale, begge over hele Vestlandet. Den førromerske jernalderen i Norge har deponert keramikk som ikke har blitt diskutert like mye

Introduksjon og problemstilling

som for eksempel romerske drikkekar i graver, kanskje fordi det er fjernere tilbake i tid, uten like mange samtidige kilder eller uten like mye dekor som kan fange opp en umiddelbar interesse.

Denne oppgava har som hovedmål å belyse myrdeponert keramikk som kildemateriale, og problemstillinga er delt inn i tre underspørsmål som vil besvares i løpet av gjennomgangen av materiale og videre analyse og diskusjon.

1. Hvilke rituelle praksiser kan man se rundt myrdeponerte kvartsmagrede leirkar i Rogaland i førromersk jernalder?
2. Hvordan kan dette sammenliknes med materiale og deponeringsmønstre fra Sør-Skandinavia?
3. Kan man se på deponerte leirkar om man går fra det kollektive til en mer individ tankegang?

Kapittel 1 – Forskningshistorie

Tilnærming til forskning på forskjellige områder innenfor arkeologi endrer seg stadig, også inkludert forskjellige syn på tidligere tolkninger av myrfunn og gravfunn, basert på hvordan man tilnærmer seg det. Trender og ledende ideer kommer og går. I forbindelse med gravfunn kan man for eksempel velge å fokusere på temaer som rikdommen i gravgaver, tolking av sosial organisasjon og rank, eller mer religiøse aspekter. Ved å kombinere forskjellige syn og se den samme saken fra flere sider ved å vri og vende på den, kan man også skape et mer helhetlig bilde. Underproblemstillingene i denne oppgava vil gi en innfallsvinkel innenfor deponeringer, både i myra og på fast land.

Myra som informasjonskilde

I arkeologien kan man skille mellom to typer miljøer hvor det er typisk å se funngjenstander, og dette er tørt land og våtmark. Tørt land vil si at det er en relativt lav fuktighetsgrad, og bevaringsforholdene av organisk materiale vil her variere, men som oftest vil det ikke være ideelt, og materialet kan bli nedbrutt. Våtmark kan referere til for eksempel innsjøer, tjern, sumper og myrer. Her vil det organiske materialet ha mindre eller ingen tilgang til oksygen, noe som bedrer bevaringsgraden betraktelig så lenge det ikke tørker ut i etterkant. Dersom gjenstandene blir utsatt for luft, kan de fortere bli utsatt for skader og nedbryting som ellers ville skjedd, så bevaring og dokumentering må ofte skje kjapt etter at gjenstandene først har blitt gjenoppdaga (Renfrew og Bahn 2016:59). Våtmark kan derfor være en stor kilde til organiske materialer som tre, lær, tekstiler og planterester, som ellers ville blitt nedbrutt på tørt land. Det er likevel forskjell på surhetsgraden i ulike våtmarksområder, noe som kan påvirke bevaringsgraden. Surhetsgraden i noen myrer kan for eksempel være bra for å bevare treverk og planterester, mens andre kan ødelegge vanligvis mer hardføre gjenstandskategorier som bein, jern og keramikk (Renfrew og Bahn 2016:59).

Myrer og vann har historisk sett vært en viktig kilde til forskjellige myter, særlig som et universelt overgangssted. Forestillinger om overnaturlige krefter som var bundet til vann har vært populære i hele Europa. Særlig myra kan ses på som et grenseland mellom det jordiske

Kapittel 1 – Forskningshistorie

og det overjordiske, siden det er en kombinasjon av land og vann, som i seg selv kan ses på som å ha dobbel betydning og funksjon (Kaul 2003:19-20). Mange myrer det har blitt funnet gjenstander i har vært i nærheten av bosetninger eller der man dyrka jorda, så man hadde kort vei og god tilgang til dem rundt de daglige oppgavene man hadde (Kaul 2003:19). Andre ganger ligger myrene bortgjemt i skogen, og det kunne ses på som et eventyr og noe som krevde innsats for å kunne nås. I jernalderen ble myrene brukt for å finne myrmalm, som kunne bearbeides på egne gårder, og torv ble gravd opp og brukt som brensel. Myrene kunne regnes som ville i forhold til resten av landskapet, siden de var udyrkede og ikke under kontroll av mennesker. I jernalderens forestillingsverden kunne man føle seg nærmere naturen, dens krefter, og guddommeligheter som eventuelt hørte til her, dersom man hadde kontakt med myrene (Kaul 2003:19-20). Torva som ble gravd ut førte til at myra ble aktivt tatt i bruk av menneskene og knytta folk og natur nærmere hverandre ved hjelp av ressursbruk. Myra var ikke bare et fremmed og skjult sted hvor man kun deponerte gjenstander, men kunne også ha vært en integrert del av menneskenes verden og en plass hvor man kunne utføre ritualer (Kaul 2003:32).

I dag har mange myrfunn blitt oppdaget på grunn av bruken av torv som brensel, som må dreneres og graves opp før den kan benyttes, og gjenstandene kommer da fram blant den utgravde torven (Renfrew og Bahn 2016:59). Siden torv har blitt gravd ut over lang tid, er det sannsynlig at det er mange myrfunn opp gjennom tida som har blitt ignorert eller blitt tolka som nyere skrot som ikke har vært verdt å ta vare på, som for eksempel treverk, organisk materiale eller keramikk. Mye kunnskap om den tidligere bruken av myra kan derfor ha blitt borte, og flere funn som kunne ha bidratt til å se mønstre i myrdeponerte gjenstander vil aldri kunne bli med i en videre diskusjon. Representativiteten til funnene man har må derfor vurderes, siden man aldri vil kunne finne alt som har blitt deponert, og heller ikke i akkurat slik stand de var på deponeringstidspunktet (Berggren 2010:40-41). Mange funn har også kommet opp på grunn av drenering og pløying av områder som tidligere har vært myrer, men som har grodd igjen naturlig eller blitt bearbeida til fordel for landbruk. Særlig i Danmark har det blitt utnytta mye torv som brensel på grunn av den gode tilgangen til det i flere områder i landskapet, og denne gjennomgangen og bruken av torva kan være en av grunnene til at vi har så mange myrfunn herfra. Landbruket i Danmark har siden 1890-tallet gjennomført mye dreneringer i sammenheng med blant annet reguleringer og avløpsrør. Over 70% av landbruksjorda på øyene er drenert, og 40% i Jylland, noe som har ført til en dramatisk endring av landskapets karakter (Jensen 1997:51). Under andre verdenskrig og årene etter, da torvbruken gikk for fullt, ble det

funnet mange kar av keramikk fra yngre steinalder og jernalder i myrer som ble registrert og levert inn til museer (Jensen 1997:150; Kaul 2003:21; Müller-Wille 2002:135). Dette gjelds også for Rogaland, som på områder har relativt lite annet brensel. I utkanten av myrområder kan det også dukke opp gjenstander i sammenheng med pløying, utbygging og bruk av metalldetektorer (Kaul 2003:19). Særlig siden 1980-tallet har det kommet inn mange funn fra metalldetektorister som leverer inn det de finner i for eksempel skoger og åkere (Jensen 1997:150). Selv om den originale funnkonteksten kanskje kan bli borte når det ikke er arkeologer selv som foretar seg funnarbeidet, har for eksempel danske hobbymetalldetektorister bidratt mye som en informasjonskilde. Særlig hjelpsomt kan det være dersom de gjør et godt grunnarbeid med individuelle GPS-koordinater og loggføringer (Larsen og Heide 2020:5). På denne måten vil informasjon både på det generelle området og det spesifikke funnstedet blir ivaretatt, og framtidige undersøkelser på stedet kan inkludere notiser om en type aktivitet og bruk av ei nå overgrodd myr i nærheten som ellers ikke kan være like lett å kunne se ellers.

Myrkar

En gjenstandstype man kan finne i myrdeponeringer er myrkar. Også kalt myrdeponerte kar eller mosepotter, er dette beholdere av for eksempel kleberstein, leire eller tre som har blitt funnet i myra, ofte i sammenheng med utgraving av torv. I Skandinavia kan man finne leirkar i myra som kan dateres helt tilbake til Ertebøllekulturen i det danske mesolitikum (Kaul 2003:22), og opp til langt ut i jernalderen. Myrkarene kan bli funnet både enslige for seg selv og sammen med andre kar og gjenstander, deponert enten som et enkelt tilfelle eller suksessivt som følge av en mer kontinuerlig bruk av myra. I denne oppgava vil det bli satt mest fokus på leirkarene som kildemateriale.

Keramikk er ikke tradisjonelt noe som har fått veldig mye oppmerksomhet blant funnkategorier, hverken fra myr eller på land, og har til tider blitt oversett eller satt til sides til fordel for mer storslagne funn. Fra Danmark på 1950-tallet blir det for eksempel nevnt gjenstander som har blitt funnet i myra, og her blir det påstått at funnene fra eldre førromerske jernalder er kun draktstilbehør og smykker, med noen store og tunge kronehalsringer, som virker til å være mest til pynt for gudeskikkelser eller for å fungere som offergaver.

Kapittel 1 – Forskningshistorie

Hjortespringbåten med krigsutstyr og dyrebein blir også nevnt, og en mengde stein herfra (Bay 1952:160). Først i den yngre førromerske jernalderen blir det nevnt at det også er tallrike grove leirkar uten ornamenter, noen ganger med dyrebein i, som ble tolka til å uten tvil representere et matoffer. Den samme skikken er også kjent fra Norge. Mest som en ettertanke på slutten kommer det fram at det sikkert også har vært i bruk i eldre førromersk jernalder (Bay 1952:161).

De første i Norge som begynte å se på myrdeponerte kar som et fenomen var Brøgger i 1911 og Shetelig i 1913. Shetelig nevner at Brøgger her tok opp at siden man hadde to tilfeller av kar funnet i myr, måtte man dersom det kom flere funn se om dette var et mønster og en egen gruppe depotfunn som kunne være særegen for den førromerske jernalderen. Etter en nærmere gjennomgang av kar fra museer i Oslo og Bergen fant Shetelig noen som også hadde myra som funnsted, disse fra Vestlandet, og tanken om at det kunne være norske myrdeponerte kar kom da sterkere fram (Shetelig 1913:33). Karene her var tomme eller kunne ha varierende innhold, alt fra bein til et gult, klebrig stoff. Funnene var gjort ved tilfeldigheter, så funnopplysningene var derfor ikke så godt dokumentert, men myrkarene som hadde kommet fram var forholdsvis store og enkle uten noen andre gjenstander i nærheten. De hadde heller ikke brente bein eller kull som kunne ha pekt mot at dette var en begravelsskikk, og måtte derfor tydes som et eget depotfunn (Shetelig 1913:33-35). Innen tidlig 1930-tallet var det likevel ikke mye keramikk som var funnet i Norge som var datert til før år 1 (Bøe 1931:11). Fra bronsealderen hadde det ikke blitt funnet nok keramikk til at man kunne tørre å si noe om lokal produksjon, og det samme gjaldt også i førromersk jernalder. Mesteparten av keramikken fra førromersk jernalder hadde blitt funnet som urner i sammenheng med brente graver, og beholdt formen sin gjennom hele perioden og fram til slutten av romertida. Keramikken som har blitt funnet i Norge er laget av leire med mye grove korn, og ofte tenkt til praktiske ting som oppbevaring og husbruk (Bøe 1931:11-12).

En av de største samlingene vi har i Norge av myrdeponerte kar som har blitt datert til førromersk jernalder har blitt funnet på store deler av Vestlandet, nærmere bestemt i Rogaland, Hordaland og Møre og Romsdal. Fra Sogn og Fjordane er det ingen funn av myrdeponerte kar (Fleseland 2014:42). Bronsealdermonumenter og materiell kultur fra Karmøy rundt Stavanger har vist at Vestlandet og Jylland hadde tidlige forbindelser med hverandre via sjøveien. I den førromerske jernalder ble det på Vestlandet introdusert en tradisjon hvor man legger kar i myrer (Zachrisson 2017:689-690). På østre og nordre Jylland er det blitt funnet rundt 400 steder med deponerte kar datert til førromersk jernalder. Sannsynligheten for at denne sjøveien ble

oppretholdt nok til å kunne påvirke den vestlandske deponeringstradisjonen er altså der, men på grunn av den manglende dateringspresisjon på de norske karene er dette fortsatt bare en teori som ikke helt bekrefta (Zachrisson 2017:692).

Eldre jernalders våtmarksdeponeringer

Jernalderen i Norge varte fra år 500 fvt. til rundt 1000 evt., og deles gjerne opp i eldre og yngre. I den eldre er det den førromerske jernalderen, som regnes fra år 500 fvt. til år 0, og som også omtales som keltisk jernalder eller keltertid (Østmo og Hedeager 2005:123). Den eldre jernalderen omfatter også romertid og folkevandringstid, mens den yngre består av merovingertid og vikingtid (Hedeager 2017:33). Etter at man begynte å bruke jern, som fantes lokalt i Norden og som kunne bearbeides på egne gårder (Rundberget 2008:18), ble etter hvert mange av bronsealderens tidligere handelsnettverk mindre brukt. Jern kunne utvinnes fra jernmalm funnet i myr, og kunne brukes til både våpen og redskaper (Jensen 2003:228). I løpet av jernalderen bevegde også sosiale institusjoner seg mot større politiske enheter, med høvdingdømmer og så kongemakt sentralt. Den førromerske jernalderen havner på akkurat dette punktet mer som en mellomperiode med relativt få funn i forhold til bronsealderens mangfoldige og hierarkiske samfunn, og romertida som var ekspansiv, stratifisert og hadde mye funn (Bukkemoen 2015:96). Maktstrukturen i romertida var et nettverk av stormannsallianser, som videre kunne føre til et større utvalg i funnmaterialet (Kudahl 2007:64). I jernalderen var også de kosmologiske verdensbildene i endring, og i Skandinavia fikk man tradisjoner som til å begynne med hadde fellestrekk med keltisk og så romersk religion. Først etter at romertida var over begynner vi å se de tidligste tegnene på den norrøne religionen slik man kjenner den fra de norrøne kildene (Hedeager 2017:33).

En arkeologisk funnkategori man har fra jernalderen er deponering. En deponering er en gjenstand som er tatt ut av sitt vanlige bruksområde og nedlagt, enten det er mista eller med vilje lagt ned. Forskjellen her er at det kan være ulike spredningsmønstre, med ansamlinger der det med vilje er lagt gjenstander ned sammen, og mer tilfeldigheter på det man kanskje mister og som følge av dette forsvinner ved uhell. Det kan være gravd ned på fast land, som i skogen, midt på gårdsplassen, eller det kan ha falt mellom noen steiner. Det kan også bli nedlagt i forskjellige typer vannmasser, som sjøer, elver og myrer, i form av våtmarksdeponeringer

(Zachrisson 2017:687). Myrfunn har tradisjonelt blitt tolka som sakrale og hellige, mens funn fra fast land har blitt sett på som profane (Hedeager 1992:23-24).

Det er ikke alltid man kan vite om gjenstander ble deponert i våtmark eller på tørt land. Jord kan ha blitt oversvømt over en lengre periode, som kunne føre til et sumplignende landskap. Vann kan ha tørka ut eller blitt drenert tidligere, så det kan framstå som enkelte løsfunn deponert rett i bakken. Myrer kan gro igjen eller tørke ut og bli mer torv enn vann, og vi får dermed helt unike bevaringspotensiale hos de funnene som blir gravd opp, på grunn av den tidligere mangelen på oksygen, noe som kan tyde på at det tidligere kan ha vært ei myr her. En teori med fraflytting fra Rogaland i folkevandringstida tar for seg at mens antallet og størrelsen på bosetningene øker, blir det også flere faste, gjødslede åkerområder og mindre trevegetasjon. Siden dette er et område med mye nedbør, vil dette føre til en prosess i jorda hvor det dannet seg en aurhelle, som er et hardt og relativt hult jordlag hvor det kan lagre seg vann. Dette kunne videre føre til forsumpning av området og verre vilkår for korndyrkning, som i følge med noen våte sommere kan være en grunn til fraflytting (Løken 1988:18). Konteksten til deponeringa og funnområdet har da gjennomgått forandringer, og deponeringsforholdene kan i ettertid være vanskelige å se. Gjenstander som ble deponert på tørt land i førromersk jernalder kan derfor bli funnet i noe som seinere har blitt våtmark (Østmo og Hedeager 2005:81).

Myra som deponeringsplass går langt tilbake, og har blitt tatt i bruk siden yngre steinalder. I Danmark har man funnet flintøkser som har blitt tolka som ofrede deponeringer (Jensen 2003:139). Fra yngre steinalder er det også funnet kar med rester av mat (Bradley 2000:62). Hjortespringbåten, med våpen og annet krigsutstyr, ble lagt ned i ei lita myr i Jylland rundt år 350 fvt., og for keltiske folkeslag på kontinentet var dette en vanlig offerskikk (Hedeager 2017:36-37). Alt kunne bli ofra eller nedlagt i myra, som våpen, smykker og keramikk, og også større ting som vogner, båter og dyr. Man kan også se godt bevarte rester av mennesker i form av myrlik og myrskjeletter, som tradisjonelt har blitt sett på som offer (Renfrew og Bahn 2016:59). Det er flere teorier rundt hvorfor man deponerte gjenstander og levende vesener. Det kan for eksempel bli sett på som en tradisjonell måte å kommunisere med både samfunnet og det overjordiske på. Det kan også ha blitt sett på som gaver, hvor den som gir forteller om sin egen eller en større gruppes sosiale identitet (Zachrisson 2017:689).

I den skandinaviske forskningstradisjonen har hellige nedleggelse i våtmark, både myr og vann, fått stor betydning siden utgravninger på 1850- og 60-tallet, utført av den danske arkeologen Conrad Engelhardt (Müller-Wille 2002:135). Worsaae skriver i 1865 i forbindelse

Kapittel 1 – Forskningshistorie

med myrfunn at hva årsaken har vært til at så tallrike, til dels kostbare og fremmede gjenstander ble nedlagt med så stor omhu enda ikke var kjent. Han stiller spørsmål om det bare ble gjemt for potensielle ranere, eller om det faktisk at det kunne det at det virket som å dukke opp flere steder, kanskje kunne peke mot religiøse skikker, siden det er samlinger fra ulike steder. Dette kunne muligens forklare hvorfor man kunne finne dyrebein i tillegg til andre gjenstander som våpen (Worsaae 1865:55-57). Tolkningen om at funnene fra våtmarksområdene var offer fikk støtte av klassiske forfattere, som Tacitus, og funn fra keltiske områder (Solberg 2003:42). Religion utgjorde gjennom jernalderen en viktig del av samtidas ideologi, og makt og religion kan gjerne knyttes sammen, med overgangen fra høvdingdømmer til kongeriker i Norden i den yngre delen av jernalderen som et godt eksempel. Uten å forstå samfunns sosiale, økonomiske og politiske struktur og oppbygging, kan det være vanskelig å forstå tankene bak religionen. På samme måte kan det også gå motsatt, og man forstår heller ikke samfunnet uten et visst innblikk i religionen (Näsman 1994:73). I dag kan det være en noe utdatert tankegang å se religion og ideologi hver for seg, og man omtaler det gjerne om hverandre. Arkeologien har likevel etter hvert fått inn så mye data at det bør settes spørsmål ved dette bildet av offertradisjoner og religionens utvikling gjennom jernalderen (Hansen 2006:117). Nyere tolkninger ser heller på myrfunn som en rituell deponering enn en religiøs handling, siden synet på religion i forhistorien kan farges av egne oppfatninger. De siste årene har det blitt mer fokus på at deponeringene heller blir sett på som rituelle handlinger eller praksiser enn kun et offerment for noen andre (Lund 2009:31).

Jørgen Lund ga i 2002 ut en artikkel om Forlev Nymølle, en offerplass fra yngre førromersk jernalder (Lund 2002). Her kommer det fram at ritualer gjennom store deler av fortida ofte innebar bruken av sjøer og våtmarksområder til å deponere gjenstander, som økser av flint og bronse, lurer, vogner, båter, våpen og mennesker. Disse deponeringene har i dag blitt funnet i forbindelse med torvgraving og drenering (Lund 2002:143). I det som dukker opp er det også funngrupper som kan forbindes med dagligdagse aktiviteter, som dyrebein, leirkar og gjenstander laget av tre – det er altså ikke bare kostbare metallgjenstander som havner i myra. Disse funnene av mer tilgjengelige gjenstander blir gjerne sett på som fruktbarhetsofringer gjort av befolkninga som holder til rundt dette stedet, og er vidt utbredt både i tid og rom (Lund 2002:143). Det er ikke lett å kunne uttale seg noe videre om hvilken guddommelig makt gjenstandene på Forlev Nymølle kunne vært ment for, men med samlingen av lange treidoler, dyrebein og keramikk er det likevel mulig å kunne tenkte seg til ritualer som kan ha foregått på stedet (Kaul 2003:33-34).

Deponeringer er med andre ord utbredte handlinger som har foregått over lang tid. Tacitus, en av de tidligste skriftlige kildene vi har i dette området, omtaler for eksempel Nerthus-kulten nord i Germania og deres rituelle nedleggelse av både vogner, klær og slaver i hans verk «Germania» (Battaglia 2001:1-2). Tacitus var romersk, og fortalte om germanske stammer utenfor Roma rundt år 100 evt. Forskjellige andre fruktbarhetsguder som Njord og Ull kan ses på som karakteristiske for hedendommen i yngre jernalder (Näsman 1994:78). Njord og Ull kjenner vi bedre fra skriftlige kilder fra høymiddelalder, og det er lite sannsynlig at det er disse gudene som gjelder helt tilbake til førromersk jernalder, da det er et stort sprang til en periode over tusen år tilbake i tid. Tacitus er den eneste kilden som omtaler den germanske fruktbarhetsgudinna Nerthus før sagatekstene i høymiddelalderen, og han baserte seg på fragmenterte direkte og indirekte kilder, uten å nevne om hvordan han kjente til de rituelle handlingene til Nerthus-kulten (Battaglia 2001:1, 4-5). Det er likevel fortsatt verdt å tenke over at det er både tid og avstand mellom Tacitus i Roma og de som holdt til lenger nord i Europa, så dette vil ikke gjelde som en primærkilde, da han selv ikke opplevde dette under den førromerske jernalderen. Jo nærmere en forfatter kommer det de skriver om, særlig angående opplevelser og inntrykk, jo mer troverdig vil de også være.

Tanken om at gjenstander fra myra skulle ses på som et fruktbarhetsoffer kan stamme fra ideen om at religionen i eldre jernalders Sør-Skandinavia primært var fruktbarhetsrelatert, med utspring fra bondesamfunn (Hansen 2006:117). Boplassrelaterte nedleggelse av dagligdagse gjenstander som dyrebein og leirkar kobles opp mot fruktbarhet (Hansen 2006:160). I ei myr på Jæren har en del av en plog blitt funnet sammen med et trekar, som kan ha inneholdt såkorn, og sammen kan dette bli tolka til å symbolisere jordas fruktbarhet (Zachrisson 2017:697). Flere keramiske deponeringer som inneholdt leirkar med mat blir også nevnt til å ha blitt tradisjonelt tolka som jordbruksoffer i Midtjylland, med dateringer fra år 200 fvt. til 100 evt. (Lund 2019:12). I keltisk religion hadde karet og kjelene en viktig rolle, og særlig kjelene hadde tre kvaliteter som gikk igjen. Kjelene var utømmelige, en kilde til kunnskap og visdom, og hadde en fertilitetskraft eller anlegg til regenerasjon, og det runde karet kunne representere modergudinna. Paralleller kunne kanskje trekkes her mellom keltisk og seinere norrøn hedensk religion, siden de hadde et felles opphav, og man får en felles tradisjon angående deponeringer av kar (Rødsrud 2012:114). Også denne teorien er basert på langt yngre kilder som ikke ble skrevet samtidig med den førromerske jernalderen, og må dermed vurderes ut fra dette som ståsted.

Deponeringer er en kategori som har hatt mange diskusjoner rundt seg. Fra 1960-tallet har analyser og regionale studier gitt en kulturell-historisk tolkning av funnmønstre (Zachrisson 2017:688). Basert på en lang rekke funn i myrer, både av gjenstander som blir sett på som tradisjonelt verdifulle i materiell sammenheng og ikke, kan dette gi en stor forståelse for datidas ritualer (Kaul 2003:19). Før 1971 var det ikke mye interesse for de funnkategoriene som blir forbundet med vanlige husholdningsgjenstander. C. J. Becker tok da en kritisk gjennomgang av mange danske funn, og viste at det var stor variasjon når det var snakk om myrkarene herfra. En av typene ble definert ut fra det nylig utgravde materialet på Forlev Nymølle. Becker fikk fram at det var et behov for flere fagkyndige utgravninger over større områder, for å se om det kunne finnes relasjoner mellom enkeltdeponeringer (Becker 1971; Lund 2002:143). I løpet av de siste to tiårene har det blitt mer fokus rundt religion og kult i forhistorie, og deponeringer har begynt å bli sett på som tett forbundet med jernalderen (Zachrisson 2017:688).

Forlev Nymølle som lokalitet i seg selv er ikke fullstendig unik, da vi ser liknende deponeringer rundt danske myrer som for eksempel rundt Uldum Kær, Torsager Mejeri og Stengade på Langeland, som også har leirkar, dyrebein og treverk. Utgravningene gjort her er likevel mindre, og tar ikke for seg like store områder (Lund 2002:186). Det er også et fåtall andre, større utgravningsprosjekter i nærheten, som Alken Enge og Illerup Ådal, som ligger på hver sin side av Forlev Nymølle. På begge disse stedene er det funnet ofringer av både våpen, mennesker og leirkar (Lund 2019:12).

Funnene fra Forlev Nymølle er konsentrasjoner av leirkar og trestaver laget av ask – noen av dem med menneskelige trekk – i kombinasjon med dyreknokler, andre gjenstander av tre, trekull og opphopninger av hvit stein. Disse funnene ses på som omfattende, med stor utstrekning og kompleksitet (Lund 2002:147). Det er likevel ingenting som tyder på at offerhandlingene var særlig tallrike, selv om det i noen tilfeller var plasser ved myrer som ble brukt flere ganger. Ut fra datering gjort av keramikken blir det konkludert at våtmarka her har blitt benyttet kontinuerlig som offerplass i omtrent hundre år, og blitt tatt i bruk mellom førromersk jernalder og yngre romertid (Lund 2019:12; Lund 2002:190-191). Det ser ikke ut til å ha vært så ofte som for eksempel årlig bruk, men heller teorier om at det var i forbindelse med spesielle, uregelmessige begivenheter. En tolkning her kan derfor være å oppfatte ofringene som kollektive handlinger utført av de som bodde dette området, når det var noe som angikk dem alle (Lund 2002:191).

Kapittel 1 – Forskningshistorie

Tolkningene av myrfunn kan være vanskelige å klassifisere. De viser til aktivitet i området, men ikke nødvendigvis om hva slags, og i stedet for religiøs praksis kan det for eksempel hatt en tilknytning til militær organisering, handel eller transport (Jensen 2003:275). Har man for eksempel funn av flintøkser og jernbarrer, kan dette kanskje peke mot at den lå i nærheten av en transportvei eller et område der det foregikk omsetning eller salg. Finner man treverk og kleberstein, kan det tenkes at dette var forberedelse til en videre teknisk bearbeidelse (Østmo og Hedeager 2005:80). Dette kunne være for å ha en mulighet for å kunne krysse myra uten å måtte være forsiktig med hvor man trækker, eller for å komme seg til midten dersom det var ritualer som skulle finne sted her (Lund 2002:149-150).

Mange av offerfunnene av myrkar fra førromersk jernalder og romertid har blitt tolka til å ha blitt gjort av enkelte mennesker på hellige og offentlige offerplasser, sjøer og myrer (Näsman 1994:78). Keramiske deponeringer har for eksempel blitt tolka som blant annet et uttrykk for en fruktbarhetskult til fordel for jordbruket, som en grensemarkør eller et marint ritual (Fleseland 2014:2). Våpenofringer var gjerne mer omfattende, og vi regner med at det var flere folk som bidro her. Store samlinger kan peke mot at det enten skjedde etter at flere har vært med i et slag, med våpen og utstyr fra fienden, eller at det har vært en ansamling av flere krigsgjenstander som sverd og spydspisser over lengre tid (Bradley 1990:106-107). Kontinuitet i bruk av myra kan være vanskelig å omtale når man for eksempel har tilfeller hvor det er en periode på et par hundre år før den igjen ble tatt i bruk. Likevel kan man se spor av aktivitet her over flere tidsperioder, noe som kan tyde på at det var betydningsfulle samlingspunkter gjennom flere århundrer for mange forskjellige generasjoner, og et sted som kan ha blitt sett på som viktig. Et godt eksempel her er Uglemosen i Danmark (Kaul 2003:21). I 1948 ble det funnet både ubearbeida reinsdyrgevir, et traktbeger fra ca. 3500 fvt., en senneolittisk skafthuløks fra ca. 2000 fvt., keramikkskår som ble datert til førromersk jernalder, og to hjelmer av tre som likner det fremmede krigere brukte, også fra førromersk jernalder. Det ble også funnet bein fra svin, okse, og minst 5 menneskeindivider (Kaul 2003:21-22). Om disse deponeringene betydde det samme i neolitikum og eldre jernalder er ikke sikkert, siden det var et opphold på en lang periode her i bronsealderen (Fleseland 2014:63). I Norge er det også tilfeller av det som virker til å være en ujevn bruk av myr og våtmark gjennom de forhistoriske periodene. I en utgravning av våtmarksområdet Starene i Hedmark ble det for eksempel funnet rester av menneskeofringer fra førromersk jernalder, og dyreofringer fra folkevandringstid og merovingertid, så også her var det perioder med mindre aktivitet rundt myra (Bukkemoen og Skare 2018:35).

Kapittel 1 – Forskningshistorie

Fra førromersk jernalder og romertid er det funnet mye som har blitt tolket som offerfunn fra våtmark, blant annet beholdere med mat, jordbruksredskaper og mennesker (Näsman 1994:77-78). Seinere kan det se ut som at myra mister noe av sin rolle som deponeringsplass, og man kan spekulere på om den ikke lenger blir sett på som like viktig. Keramikk som leirkar kan ofte bli sett på som at de har mindre materiell verdi enn andre gjenstander som deponeres, som smykker og våpen. I løpet av yngre romertid blir det stadig færre myrfunn av gjenstandstypen keramikk, og når vi kommer til folkevandringstid og merovingertid begynner det å bli få funn (Kaul 2003:37; Näsman 1994:78). Offerritualene får en gradvis overgang, og mye av det som tidligere var ofra i våtmark, som gull og sølv, blir funnet også i tørr mark, ofte i nærheten av boplasser (Näsman 1994:79-80).

Når man omtaler myrfunn vil betegnelser som ofringer, votivgaver, nedleggelse eller deponering bli brukt om hverandre (Kaul 2003:19). Hva som er brukt i denne oppgava vil i stor grad komme an på hva kilden har brukt og når den er skrevet. Hvilke tanker og tolkninger kildene skriver om vil også variere. Dersom den i størst grad omtaler jernalderens verdensbilde og religioner man knytter til dette, vil offer i stor grad være det som har blitt brukt for å beskrive nedleggelsene, mens i nyere diskusjoner angående ritualene i seg selv som et fenomen vil det gjerne bli omtalt som deponeringer. Fra seint på 1800-tallet og fram til de siste 30 årene, mens deponeringer i våtmark i stor grad ble tolka som offer, var det spørsmål om hvem ofringene var tenkt til å være til, og hvilken funksjon offeret kunne ha (Lund 2009:31-32). Bytter man for eksempel ut ordet deponering med gaver, vil det ikke lenger ha en like nøytral konnotasjon (Zachrisson 2017).

Kapittel 2 – Teori

Man har gjerne egne tolkninger og assosiasjoner til ord og begreper. Hører man for eksempel ordet grav, kan egne tanker og tidligere erfaringer farge hvordan man oppfatter det (Kaliff 2004:20-21). En gjennomgang for å få en felles forståelse for begreper kan være viktig så man vet hvor man står når ord blir brukt i forskjellige sammenhenger. Sentrale begreper i denne oppgava som det er behov for å gå nærmere inn på vil være med på å oppklare og forklare hva som blir ment i arkeologisk sammenheng, og når de blir brukt for å omtale keramikken i materialet. Teoretiske begreper og rammeverk vil sammen med analyse av kildematerialet være spesielt relevante seinere, for å kunne ha et grunnlag å gå videre på i diskusjonen.

Ritualisering

Et begrep definert av Catherine Bell i 1992 er ritualisering. Dette innebærer at alle handlinger kan ses på som forskjellige typer ritualer, som kan utføres hele tida og hvor som helst (Bell 1992:69; Berggren 2010:118). Alt man gjør i en fast rekkefølge eller gjør gjentatte ganger for å oppnå et bestemt resultat kan ses på som en type ritual, eller det kan være hverdagslige ting man kanskje ikke tenker på engang. Å ta på seg sokker før man tar på sko, å alltid spare den beste biten til slutt når man spiser middag, eller å dobbeltsjekke at man har låst døra etter seg. Ritualene kan derfor også ha en praktisk betydning, for å forhindre at noe blir glemt eller gjort feil. Ritualer kan i noen tilfeller også ses på som en forlengelse av en logisk etikette, enten det kommer til småting som å si takk når noen gjør noe for deg, eller større hendelser som kollektive ritualer i kontrast til det dagligdagse samfunnet (Bell 1992:19-21; Gansum 2002:251; Wengrow og Graeber 2015:612). Det kan også være formaliserte ritualer innenfor en religion, som å feire jul, gi en bønn og takk før man skal spise, eller å gå i kirken på søndager innenfor kristendommen. Ritualer kan også brukes for å danne oss syn på hvordan deler av samfunn kan ha vært. Ser man for eksempel etter det kultiske, vil de religiøse ritualene her innebære uttrykksfulle handlinger som tilber guddommeligheten eller det overnaturlige vesenet, og i noen tilfeller kan disse ritualene kanskje være synlige for oss dersom de etterlater seg noen som helst form for materiell kultur. Handlinger og gjenstander som dirigerer oppmerksomhet, grensekryssing, tilstedeværelsen av guddommen, deltakelse og offer kan være

Kapittel 2 – Teori

eksempler på forskjellige kultiske og religiøse ritualer (Renfrew og Bahn 2016:415-416). Religiøse ritualer kan for eksempel være ofringer for å forsikre seg en fast kilde til mat, god helse til både mennesker og husdyr, gunstige værforhold og for å være på god fot med de døde (Bradley 2000:9-10).

Ritualer og tradisjoner kan i tilfeller brukes vekselvis om hverandre. Tradisjoner kan ofte tenkes å være tankemåter eller gjøremåter som går fra en generasjon til en annen, og her kan ritualer også få plass. Dersom man for eksempel har en bestemt film man ser sammen med familien hver jul, kan dette kanskje klassifiseres som både en tradisjon og et ritual, siden man ser denne filmen gjentatte ganger jevnlig for å oppnå et resultat, som i dette tilfellet kan være å oppnå juleglede. Deponeringer av gjenstander kan også være både ritual og tradisjon. Siden det er et fenomen som strekker seg over lang tid og over mange områder, og dessuten innebærer noen faste elementer som sannsynligvis ble gjort i en fast rekkefølge, må deponeringene derfor ha vært en rituell tradisjon som ble lært videre til andre. Herfra kan det være variasjoner i deponeringstradisjoner, men de kan likevel være varianter fra samme opphav.

På 1800-tallet begynte man å se nærmere på og analysere ritual og ritualisering som begreper, og det ble da sett på som noe som var en universell opplevelse hos mennesker. Siden da har man forsøkt å bruke ritualer til å forklare blant annet aspekter ved religion, gjerne i sammenheng med myter (Bell 1992:14). Catherine Bell la fram tre forskjellige måter det var mulig å kunne oppfatte og forstå et offisielt ritual på. Den første måten er å se på handlingene i ritualene som noe som uttrykker verdier og orientering inspirert av myter, symbolikk og tro. Den andre måten er ritualene som en mekanisme for å kombinere tro og handling, mens den tredje måten ser på ritualene som en metode man kan bruke for å bekrefte en offentlig enhet (Bell 1992:19-21).

Ritualforskning og hvordan man tolker deponeringer som rituelle handlinger har endra seg mye siden 1980-tallet. Nedleggelsene i våtmark, som tidligere hadde blitt sett på som ofringer, blir nå sett på som rituelle (Bradley 1990:23-24). Offertolkningene la først og fremst vekt på hvilke guder eller overnaturlige vesener nedleggelsene kunne være dedikert til, mens ritualtolkninger flytter fokuset til hvem som utfører handlingen og den sosiale konsekvensen som dette kan medfølge. Rituelle handlinger er ikke alltid religiøse, og en deponering er ikke alltid noe sakralt og hellig. Et offer er en rituell handling, men en rituell handling er ikke alltid et offer (Lund 2009:31).

Kapittel 2 – Teori

Det er også viktig å tenke på ritualer som rasjonelle handlinger som svarer på rasjonelle forhold, som var logiske i sin egen kontekst. Det som kanskje ikke gir mening for oss i dag, kan ha hatt stor verdi og betydning for folk i fortida, og en grunn til at de skulle utføres. I en våtmarksdeponering er for eksempel både valg av gjenstand, valg av sted og selve deponeringa som en handling i seg selv viktig. Gjenstanden kan for eksempel ha blitt sett på som en artefakt som hadde hatt et langt livsløp, og blitt ansett og tolka som noe mer og verdifull enn bare seg selv (Lund 2009:107-108).

For å kunne klassifisere en handling som et ritual, må man vite hva det innebærer. Handlingen må gjøres, ellers kan det ikke ses på som et ritual. For å finne ut av ritualenes kontekster, kan man se på tidligere diskusjoner, intensjoner og grunner til den som utfører handlingen, tid, sted og gjenstander (Bell 1992; Habbe 2006:92-93). Ritualer innebærer ofte noe sosialt transformativt, både for mennesker og gjenstander (Habbe 2006:94). Handlingen får derfor en større betydning, og kan representere noe annet og større enn bare den fysiske delen av handlingen. Ritualer blir også utført fordi det er et mål bak dem, og noen som er vitne til handlingene som utføres, enten det er fysiske mennesker til stede eller spirituelle ånder eller vesener. Dersom et ritual slutter å bli gjort eller for eksempel blir avbrutt, vil det ikke lenger gjelde, men heller bli glemt, så ritualene og utførelsen av dem er også bundet sammen med sosial kontekst og tid (Zachrisson 2017:720).

Ritualer i arkeologien

En vits som går igjen innenfor arkeologien er at hvis man ikke skjønner hva en gjenstand ble brukt til eller hvorfor noe ble gjort, så var det sannsynligvis noe rituell (Brück 1999:313-314, 318). Oppfattelsen av at religion er noe som er overordna og integrert i alle aspektene i samfunnet er sentral når det kommer til den eldre jernalderen (Hansen 2006:120). I løpet av 1980-tallet, samtidig som at ritualforskninga og tolkningene her fikk mange endringer, ble det også en endring i tolkningene rundt funn i våtmark. Det som tidligere hadde blitt sett på som ofringer, ble nå sett på som spor etter rituelle nedleggelse (Bradley 1990:23-24; Hansen 2006:122). Offertolkninger legger først og fremst vekt på hvilke guder deponeringene kunne være ment for, mens ritualtolkninger flytter fokus fra mottaker til nedleggerens sosiale sekvenser og potensiale, og ser på handlinga i seg selv (Lund 2009:32). Disse ritualene kan for

eksempel være knytta til en kult, hvor det er ritualer med bakgrunn i religionens myter eller folkets historie, som følger kalenderen og utføres jevnlig. Et annet eksempel kan være kriseritualer, som har som mål å avverge fare og sykdom. Et tredje eksempel er overgangsriter, som følger individets livssyklus (Hansen 2006:124). Overgangsriter finner ofte sted i forbindelse med en transformativ prosess hos et menneske, som en markering på at man trer inn i verden fra et barn til en voksen, flytter til et nytt sted, endrer sosial posisjon eller når man går over fra å være levende til å være død. Andre overgangsfaser i livet hvor man gjerne kan finne ritualer kan for eksempel også være å gifte seg, ved fødsel og ved begravelse (Zachrisson 2017:720).

I en artikkel fra 2006 av Kristoffersen og Østigård blir det forsøkt å finne sammenhenger og forskjeller mellom forskjellige typer gravskikk ut i fra tidligere funnet arkeologisk materiale, og stille spørsmål for å finne ut av hvilken rolle dødsmyter og tro kan ha spilt på forskjellige typer ritualer. Forskjellige variabler kunne ha forskjellig betydning i døderitualer, og vært avgjørende i disse ritualene (Kristoffersen og Østigård 2006:114). Et premiss her er at man ikke er like i døden, ellers hadde ikke ritualene spilt en like viktig funksjon og rolle. Ritualene man ser rundt gravskikk er typisk sett på som å være noe for å forberede den døde for å møte guder og forfedre. De kan være tilpassa enkeltindividet for at de skal oppfylle visse krav for få en bedre tilværelse i den guddommelige verden man havner i etter døden, for at alle skal være like (Kristoffersen og Østigård 2006:113).

For å kunne bruke og diskutere ritualiserte handlinger som tolkning av arkeologisk materiale, kan man ikke se på kun det som kanskje ville blitt tenkt som mer formelt. Istedenfor å se på ritualer som noe stort, burde man heller se på det som de dagligdagse handlingene (Bell 1992; Berggren 2010:117-118). Fragmenterte rester av fortidas materielle kultur, gjerne akkurat det som ble brukt i dagliglivet, er det som i dag gjør at vi kan tolke oss fram til et bilde av hvordan tidligere samfunn har levd (Olsen 2014:172). Som arkeolog bruker man som regel gjenstander som tolkningsmateriale, noe som kan gi rom for alternative tanker og ideer. Ut fra kontekst kan man tenke seg til forskjellige teorier og slutninger. Gjennom arkeologien kan man studere endringer i kult og ritualer fra steinalder, bronsealder, jernalder og mellom middelalderen, og man kan da legge til grunn en forståelse for en del av den religiøse strukturen (Näsman 1994:74-75). Små og gjerne hverdagslige gjenstander, som gravsteiner, møbler, hus, kjøkkenavfall og keramikk, kan ha stort potensiale for å fortelle mer om hvordan folk prøver å samhandle med verden. Den amerikanske arkeologen James Deetz ga i 1977 ut ei bok kalt «In

Small Things Forgotten», hvor han viste hvordan kronologisk betingede stilistiske endringer i materiell kultur også kunne reflektere forandringer i en religiøs forestillingsverden (Deetz 1977). Dette kan vise til et dynamisk forhold mellom materiell kultur og samfunn, hvor gjenstander og religion for eksempel kan henge sammen med hverandre (Hedeager 2017:111-112). Det kan likevel være vanskelig å få svar på motiv for offer og deponeringer kun fra det arkeologiske materialet (Bradley 1990:37). I tider med krig og konflikt kan folk ha deponert verdifulle gjenstander for å skjule dem, og ment å komme tilbake for å hente det opp igjen seinere, men aldri returnert, og gjenstanden ville da blitt liggende helt fram til en bonde kanskje fant den på åkeren sin to tusen år seinere. Her kan kanskje plassering i landskapet være en indikator på om det var ment til å forsvinne for godt eller ikke (Renfrew og Bahn 2016:55; Østmo og Hedeager 2005:79). Forskjellen her er at det kan være lett tilgjengelig, som nedgravd i nærheten av en boplass, eller det kan være på bunnen av ei myr og ødelagt, så ingen kan få brukt det igjen selv om det blir henta opp.

En arkeologisk indikator på at noe kan være i forbindelse med ritualer, kult og religion er mat og drikke som ble medbrakt enten for å nyte selv, eller ofres videre ved at det for eksempel brennes eller tømmes (Renfrew og Bahn 2016:416-417). Noe av det som ofte karakteriserer for eksempel romerske graver, er plassen måltid og vinen har. Romerske drikkesett ble derfor populære blant den germanske eliten for å vise at man hadde status og kunnskap om den romerske verden (Hedeager 2017:39).

Måltid

Måltider rundt ritualer er viktige i flere samfunn og kulturer, og kan bidra med å samle, forene og kommunisere med folk. Måltid ved graver kan for eksempel finne sted rundt begravelsen, på minnedager og rundt høytider (Valk 2006:141). Fellesskap rundt både drikke og måltider er viktig gjennom hele jernalderen, både blant familien og i større grupper i sammenheng med festmåltid. Sosiale og politiske elementer er ofte også forbundet med dette, da festmåltider er noe som kan ses på som noe spektakulært og utenom de vanlige måltidene. Det kan for eksempel være en overflod av mat, noe uvanlig på menyen, eller distinkte ritualer forbundet med festmåltidet, som ofring av et dyr (Bukkemoen 2016:118). Mat og identitet blir ofte sett på som noe som henger sammen, og det er visse valg man tar når det kommer til både

Kapittel 2 – Teori

forberedelse, servering og spising (Bukkemoen 2021:43). Et eksempel her kan være at du forbinder noe man regner som verdens beste eplekake opp til en bestemt person, og man kan få assosiasjon til maten og personen. Tradisjonelt har ikke matlaging fått så mye oppmerksomhet hos akademikere, siden dette var en aktivitet ofte forbundet med husholdet og noe som var nødvendig og forbeholdt kvinner. De siste årene har likevel mat og hvordan den har blitt forberedt fått oppmerksomhet for å vise hvordan menneskelige relasjoner kan skapes og forsterkes (Bukkemoen 2021:44).

Av gjenstander som har blitt brukt til mat og drikke fra eldre jernalder, er flertallet av dem leirkar (Bukkemoen 2021:59). Situlaformede kar, som det skal gås nærmere inn på seinere, er den kartypen det har blitt funnet flest av, og kan som regel dateres til den førromerske jernalderen og den første halvdel av romertida. Rett under i antall funn er grove kokekar og forrådskar, som man regner med blir brukt fra midten av førromersk jernalder og folkevandringstid (Bukkemoen 2021:67).

Det har tidligere blitt antatt at mye av keramikken fra eldre jernalder må ha vært brukt sammenheng med det kultiske, siden det kultiske i stor grad har hatt å gjøre med mat og drikke (Hoftun 1998). Særlig rundt yngre førromersk jernalder og over til romertida er det komplekse nedleggelse, hvor man regner med at man ser på spor av ritualer og rituelle måltider (Kaul 2003:32). Fremmede og utenlandske varer blir ofte sett på som prestisjegjenstander brukt av eliten. Fra den førromerske jernalderen har vi eksempler på bronsekopper og bølter fra Mellom-Europa som hadde kommet til Skandinavia. Sannsynligvis var dette drikkeutstyr som ble brukt i rituelle kontekster, og de endte opp som både antatte votivgaver i torvmyrer og som gravgods hos folk med høyere sosial status (Jensen 2003:164-165).

Landskap

Hvordan mennesker opplever landskap er forskjellig. Der det i dag er landegrenser på et kart, som kanskje ikke er fysisk synlige ute i naturen, kunne det tidligere være mer naturlige avgrensninger i landskapet, som klipper, trær, elver eller innsjøer, som ikke kunne krysses uten å risikere en overnaturlig straff fra andre skapninger som bodde der (van Gennep 1960:29).

Særlig under den førromerske jernaldere var det noen steder i landskapet som kan ses på som en type liminale steder, et grenseland hvor det menneskelige og det umenneskelige møtes. De liminale stedene kan være i høyder, huler, hellere og rundt vann som elver og myrer, der de naturlige grensene i landskapet er, og her kan man møte på og få kontakt med alt fra alver til guddommer (Fleseland 2014:19; Kaul 2003:20). Slike steder kan fungere som en plattform for kommunikasjon med det overnaturlige, og du kunne komme med ønsker eller forespørsler. Dersom man for eksempel gir fra seg våpen eller andre gjenstander i våtmark, kan dette være med på å forsikre deg om at du får en trygg reise eller overgang til et nytt område (Carver et al. 2010:31). Siden myra er en naturlig grense i landskapet mellom land og vann, kan dette ha vært et åpenbart sted å tenke på som en portal til en annen verden i jernalderens forestillingsverden. Mange av de liminale stedene, som hellerne, lå ofte i nærheten av gårdsanlegg, og kunne også ha blitt praktisk anvendt som et mer uvanlig landskap. De kan for eksempel ha blitt brukt til å markere beiteområder på et kollektivt beitelandskap, siden det ville framstå som et markant landemerke med stor respekt rundt seg (Meling 2017:16-19).

Ved å deponere horder av gull med vitner tilstede, kunne man for eksempel legge krav på landområder, og det ville derfor bli både en mental og en fysisk grense i landskapet, både for mennesker og det umenneskelige (Hedeager 1999:245-248). Selv om de deponeringene som skal studeres i denne oppgava ikke er av gull eller annet edelt metall, er dette likevel relevant å nevne også i sammenheng med keramikk som gjenstandsmateriale. Gjenstander blir gjerne sett på som personlige eiendeler som legges ned til fordel for noe annet, muligens for å skape en personlig forbindelse til stedet man deponerer gjenstanden ved, og keramikken kan da gjelde som det personlige. Det er også verdt å sette spørsmål ved om det blir deponert på dette stedet fordi det er hellig, eller om det nettopp er deponeringa et ritual som er det som gjør dette til et hellig sted. Ved å gjøre ritualer her vil dette være en aktiv handling, som videre kan knytte stedets historie opp mot menneskers minne og aktivitet (Rødstrud 2004:281).

Gjenstandsbiografi

Hver gjenstand har sin historie. Ved å gi gjenstanden en sosial identitet, vil den også få en egen livshistorie. Antropologen Alfred Gell mente at gjenstander, kunst i dette tilfellet, kan ses på som sosiale aktører, ved at de kan endre og gi innflytelse på måter som ikke hadde blitt gjort

Kapittel 2 – Teori

dersom de ikke hadde fantes (Gell 1998). Dette kan også dras over til arkeologien – hver gjenstand har sin egen biografi om fortida og dets bruk da, som kan gjenoppdages og tolkes i nyere tid.

I arkeologien har gjenstander alltid vært viktige, men siden 1980-tallet har den materielle kulturen blitt brukt i et forsøk på sosial analyse, og er viktige i menneskelige handlinger. Man kan spørre seg selv hvem som eide gjenstanden, og hvor den kommer fra, og forsøke å finne ut av dens historie angående bruk og eierskap (Gosden og Marshall 1999:169-170). Kanskje er det en leke som har hatt mange eiere og blitt utveksla som en gave til det neste barnet som trengte den. Kanskje er det en giftering bestemora din har brukt i 50 år, som har fulgt henne mesteparten av livet. Hver gjenstand har noe å fortelle, ikke bare om seg selv, men om sine relasjoner til mennesker. Arkeologer kan ikke beholde hver minste lille stein de finner på en utgravning, men må prøve å sortere gjennom og se hva som kan fortelle noe (Holtorf 2002:56-57). Et enkelt potteskår ble for eksempel funnet den 4. juli i Sicilia i år 2000, som ble vurdert som verdt å ta vare på og studere nærmere. Bare det å kunne identifisere det som et potteskår kan fortelle noe om bruken og dens historie (Holtorf 2002:57-59). Skåret ble vurdert, identifisert og datert av en arkeolog, og satt sammen i en større kontekst med andre skår i form av en beholder for oppbevaring, før det sannsynligvis ble sendt til et magasin (Holtorf 2002:62-63). Skårets fulle reise før det ble funnet igjen er kanskje ikke kjent for oss, men likevel har det en historie både bak seg og foran seg.

Ved Augland ved Kristiansand var det et keramikkverksted som man regner med ble etablert i den førromerske jernalderen rundt år 200 fvt., med hvert fall 250 års kontinuerlig bruk, og som slutta produksjonen rundt folkevandringstida. Her ble det produsert en type leirkar som kunne likne på den romerske svartbrente keramikken, og en som var unikt spannforma, men som i oppstartsfasen var lett å kopiere (Fredriksen et al. 2020:442-443). Det ble funnet alt som trengs for å følge prosessen fra lokal leire til ferdig keramikk (Fredriksen et al. 2020:445-446). Disse to typene keramikkbeholdere har blitt funnet i graver. Vanligvis kan keramikk i graver holde på forskjellige ideologiske konnotasjoner, for eksempel ved bruk av form og dekorasjon. Det svartbrente karet ble oftest brukt til å servere mat og drikke, mens det spannformede trolig ble brukt som kokekar (Fredriksen et al. 2020:451).

Kapittel 3 – Metode

Den deponerte keramikken det er fokusert på i denne oppgava er funnet i Rogaland. Materialutvalget er basert på Marita Fleselands arbeid i 2014 rundt myrdeponerte kar fra førromersk jernalder på Vestlandet (Fleseland 2014). Her foretok hun undersøkelser og videre dateringer basert på en katalog av Pilø og dateringer fra museet, og fant ut av at noe kunne kryssdateres sikkert til førromersk jernalder. I en oversiktstabell kommer det fram at dateringa på det meste er «sannsynlig fra FRJA» (Fleseland 2014:43), og det er noen av disse karene det har blitt valgt å bli gjort en videre avgrensing på og gå videre med.

I denne oppgava vil det settes lys på seks museumsnummere med kar som er laget av kvartsmagra leire, og selv kryssdatere til førromersk jernalder der det er mulig. Arkeologer er interesserte i å forklare endringer, både i hvordan folk levde og hvordan de utnytta sine miljøer, og studiet av forandringer er selve kjernen til arkeologien (Jensen 2005:28). Ved å etablere en typologi og plassere leirkarene i ei tidslinje, kan man ideelt sett foreta seg en kronologisk analyse. Dette kan føre til videre analyser av blant annet ritualer og rituell praksis (Jensen 2005:14). Formen vil også bli forsøkt bestemt, basert på sammenlikninger opp mot Lars Piløs masteravhandling fra 1989 og Claus Kjeld Jensens ph.d.-prosjekt fra 2005. Materialet herfra vil deretter bli sammenlikna med liknende funn av leirkar i en komparativ analyse, før det vil bli satt i en større kontekst i diskusjonen. Sammenlikningene vil være eksempler fra Jylland i Danmark, fordi man ser igjen mye av den samme deponeringstradisjonen i myr her som i Rogaland på grunn av den tidligere nevnte sjøveien. Sammenlikninger innad i det norske materialet ville ikke vært like tilstrekkelig i denne sammenhengen, særlig fordi funn av de grove kvartsmagrede karene i myrer for det meste holder seg i Rogaland, med kun ett unntak med et kar som er fra Hordaland (Fleseland 2014:43).

De relevante leirkarene som er valgt ut er oppbevart i magasinet og utstilt hos det arkeologiske museet i Stavanger, og dette vil være representativt for myrdeponerte grove kvartsmagrede leirkar i Rogaland fra den førromerske jernalderen. Representativitet vil i denne sammenhengen si at nye funn av denne gjendstandskategorien ikke ville hatt noen drastisk endring på hvordan man forstår akkurat dette materialet (Hedeager 1992:149). En database er laget i Microsoft Access med info basert fra unimus, hvor jeg også har tilført data der det er manglende info. Fargen på karene sto kun på tre av dem, og tjukkelsen på bunn og vegg sto bare på to, så derfor ble det vurdert som nødvendig å selv få sett karene. Unimus mangla i

Kapittel 3 – Metode

tillegg bilder på de fleste karene, så for å få en bedre visuell forståelse av materialet var det fint å få tilgang til dem. Farge og tjukkelse er interessant å se på i forhold til hva karene kan ha vært brukt til. Tjukkelsen kan for eksempel være en indikasjon på om de var ment til å brukes over ild, eller om de var tynne og brukt som serveringskar. Er karene tynne med spor av svart på utsida, kan dette være et tegn på at det har vært brukt i ild i sammenheng med for eksempel matlaging. Dersom det er et tynt kar, men likevel spor etter ild, kan ilden være en del av en rituell brenning som fant sted et tidspunkt før nedleggelsen.

I databasen er det også info om høyde, diameter på rand og diameter på bunn der det har vært tilgjengelig å kunne måle. Høyden og diameteren kommer til å bli utelatt på fire karene som ikke er rekonstruerte med gips, men det ville fortsatt vært interessant å se beregna mål i et seinere prosjekt. Diameteren i bunnen står på fire av karene på unimus. Nevneverdig er at S3901b er et særtilfelle, siden det er fire kar oppført under samme museumsnummer, så det er ikke like lett å fylle ut databasen her, da de tilgjengelige fragmentene kan ha vært fra forskjellige kar.

Materialet gir visse begrensninger. Mye av det er fragmentert og satt sammen igjen, og i noen tilfeller, som hos S3901b, er det mange fragmenter som ikke ble målt. Egne mål kan også være en potensiell feilkilde. Siden målene ble tatt med tommestokk på ujevn overflate, er det forbehold for at det for eksempel kan være en millimeter fra eller til. Det er likevel såpass synlig forskjell der hvor keramikken er rundt 10 eller rundt 20 millimeter tjukk, at man kan ta det med videre til analysen. Bortsett fra S2774, som var til utstilling da jeg besøkte museet høsten 2022, og til dels S2854 hvor jeg kun kunne måle gipsrekonstruksjonsdelen, er alle karene målt med tommestokk både i karvegg og bunn der det var tilstrekkelige fragmenter og muligheter til det. Fargebeskrivelsen kan være noe subjektiv, så her vil det bli et skille mellom hva som står på unimus og hva som er egne vurderinger som blir fylt inn der det mangler. I forhold til grovhet på keramikken er ikke dette målt med et eget instrument, men det er tatt en subjektiv beskrivelse av det der det er mulig. Jeg har selv sett og kjent på keramikken, og vil beskrive den i materialgjennomgangen sammen med eventuelle bemerkninger fra unimus om kornstørrelse.

En annen begrensning for materialet er at det er et forholdsvis lite utvalg, med kun seks museumsnummere og til sammen ni kar som skal analyseres. Det er kun valgt ut materiale fra Rogaland, og det er også valgt bort kar både av kleberstein, asbestkeramikk og tre. Alt det utvalgte materialet er tilhørende Arkeologisk museum i Stavanger, for å ha muligheten til å få

Kapittel 3 – Metode

tilgang til alt materialet samtidig. De tidligere undersøkelsene gjort av Pilø og Fleseland har tatt for seg et mye større materialutvalg, med asbestkeramikk og kar av kleberstein i tillegg til den grove kvartsmagrede keramikken. Fleseland gikk også over et større område med hele Vestlandet istedenfor å fokusere på kun ett fylke, og Pilø har også sammenlikninger til Danmark. Arbeidene som er gjort her er omfattende, med liten grunn til repetisjon av akkurat det samme. Grunnen til at det er så lite materiale i denne oppgava er så det er anledning til å kunne gå i dybden på hvert av leirkarene, og kunne sammenlikne dem med hva man kan se på materiale fra andre steder i den førromerske jernalderen. Ved å foreta en kvalitativ framfor en kvantitativ undersøkelse av et lite utvalg materiale kan dette gi en dypere forståelse for ritualer man kan se rundt én spesifikk type deponert keramikk, som kan ses på flere områder og i flere forskjellige sammenhenger.

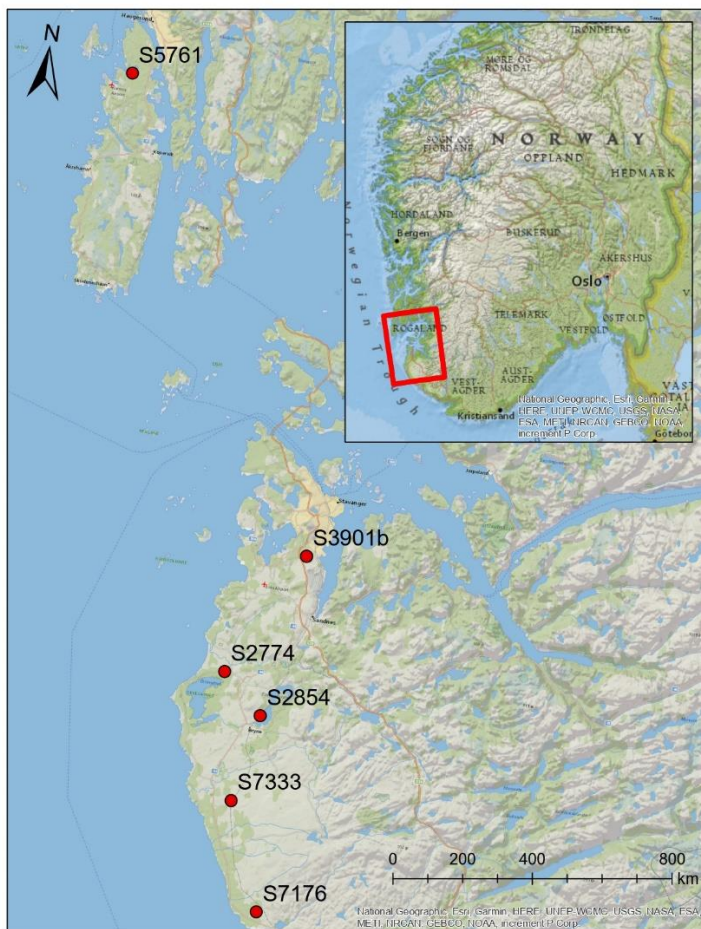
En uoverensstemmelse med unimus på beskrivelsene har kommet opp når det gjelder S2854. Egne mulige mål avviker med unimus med flere centimeter, så en egen kolonne ble satt opp for å skille de motstridene målingene på akkurat dette karet. Det må her bemerkes som en feilkilde at på dette karet ble ikke egne mål tatt så grundig som det burde blitt gjort, da det var en forståelse for at målene på unimus var de som skulle brukes. Høyde er derfor ikke dobbeltsjekka, men ser ut til å kunne være 20+ centimeter basert på figur 3, og flere centimeter bredere både over bunn og rand. Jeg må derfor kunne si meg usikker på mål til S2774 også, siden dette ikke kunne sjekkes selv fordi det sto til utstilling ved besøket til Arkeologisk museum i Stavanger, men for oppgavas skyld er det tatt et valg om å beholde målene som er satt opp på unimus for dette karet.

Kartet i figur 1 viser hvor karene er funnet, og koordinatpresisjonen er satt til gårdene hvor de tilhørende myrene befinner seg. Ved å sette presisjon til et gårdsnummer kan man risikere at det blir stor forskjell på faktisk funnsted, siden funnet kan være fra utkanten av eiendomsgrensa og koordinatet ofte er fra midt på gårdstunet. Myrene kan være et stykke unna gårdstunet, og funnsted blir da markert feil dersom man ser nærmere på området. I denne sammenhengen, hvor det kun er et oversiktskart over et noe større område koordinatene skal brukes til, vil det likevel være tilstrekkelig å bruke gårdsnummer.

Kapittel 3 – Metode

Tabell 1: Oversiktstabell over leirkarenes plassering

Museumsnr.	Kommune	Gård	Hvor dypt i myra?	Fragmenter
S2774	Klepp	Vestre Bore	Ikke nevnt	1
S2854	Klepp	Tu	70 cm	16
S3901b	Stavanger	Jåttå	50 cm	64
S5761	Karmøy	Landa	Ikke nevnt	4
S7176	Hå	Friestad	100 cm	9
S7333	Hå	Motland	100 cm	1

Figur 1: Geografisk fordeling av undersøkelsesmateriale i Rogaland. Kart laget av Synne Bergan

Kapittel 4 – Materiale

Arkeologer gjennom tidene har ofte hatt interesse for metaller. Et eksempel her er undersøkelser av danske myrer med bronsealdergjenstander, hvor andre materialkategorier som dyrebein, menneskebein og keramikk blir overskygga av bronsefunnene, og ikke alltid like godt loggført (Bradley 2000:60). Fra den førromerske jernalderen er leirkar den gjenstandsgruppen det er flest funn av, blant annet fordi de ofte fungerte som gravurner (Solberg 2003:44). Leirkar er også et vanlige bosetningsspor, så der mennesker har holdt til vil man også gjerne finne keramikk.

Keramikkens kildeverdi for arkeologer kan knyttes opp mot tre hovedpunkter (Orton et al. 1993). Det første er at den kan brukes til datering, siden den ble laget og brukt en viss tid, og fragmenter med rand, hank og ornamenter kan være gode for å fastslå dateringer. I en antropologisk undersøkelse av en Fulani-landsby i Vest-Afrika var for eksempel den gjennomsnittlige alderen for leirkar 5,4 år. Skåler og små kokekar varte i gjennomsnitt 2,7 år, mens kar som ble brukt til kun oppbevaring var i bruk gjennomsnittlig 12,5 år (Jensen 2005:33-34). Basert på at keramikk ofte produseres lokalt, har en kort levetid, og er en av de funnkategoriene man finner mest av i alle anleggstyper, kan kontekstuelle kronologiske dateringer derfor være ideelt sett gjennom keramikken. Særlig fra førromersk jernalder er keramikken en vesentlig del av den materielle kulturen, og en god måte å studere regionale ulikheter på (Jensen 2005:35,39). Typologiske forskjeller med endringer over tid betyr ikke nødvendigvis en skarp kulturhistorisk forskjell, men heller en gradvis endring som foregår sakte og over lengre tid (Jensen 2005:72). Endringene, kontinuiteten, variasjonene og likhetene i et materiale over en tidsperiode kan være viktige for å vise forhold og samspill mellom mennesker (Gosden 2005:193-194). Gjenstander og folk påvirker og inspirerer hverandre, og man ser etter hvert hvilken form man har mest bruk for at gjenstanden skal være i, og hva som passer best der og da. Om et leirkar skal betegnes som en vase, krukke, gryte, hankekar eller kopp er ofte betinga av periodespesifikke typologiske studier (Haue 2019:124). Keramikkens produksjonsteknikker og stiler endrer seg over tid, noe som kan brukes for å prøve å finne en mulig datering på den.

Den andre kildeverdien for keramikk i arkeologien er at den kan brukes som et tegn på distribusjon, som relatert til handel, siden den ble laget et sted og har på en eller annen måte klart å flytte seg fra dette stedet. Den tredje verdier er keramikken som bevis for funksjon og/eller status, siden den ble brukt til noe (Jensen 2005:33). Slitespor på karene som følge av

Kapittel 4 – Materiale

opphengning eller flytting, misfarging som følge av påvirkning av ild eller fargeavgivelse fra innholdet, organiske sporstoffer i karveggen og matskorper kan være med på å fortelle hva karene har blitt brukt til (Jensen 2005:37). Dekorerte kar kan for eksempel ha hatt en annen funksjon enn de som er udekorerte, og hatt en annen status. Man vil sannsynligvis ikke finne soting og spor av brenning fra koking over ild på fin og dekorert keramikk, siden den trolig ble spart til finere anledninger, som måltider ved spesielle anledninger der det visuelle kanskje ville vært viktig (Rødsrud 2012:83).

Med denne oppgava ønskes det å sette lys på deponert keramikk som kildemateriale, både i våtmark og på tørt land. Karene fra førromersk jernalder som har blitt funnet i Norge har ofte lite leirinnhold, og mye grove korn av kvarts eller feltspat gjør så man kan si at karene var av ganske dårlig kvalitet (Bøe 1931:11; Solberg 2003:44). Karene er smalest i bunnen, og har et parti som svinger inn under munningsranden (Solberg 2003:44). Overflatene på karene var sjeldent etterbehandla med polering, og det var heller ikke mye dekor på dem. Et fellestrekk noen av karene hadde er en enkel profilering på kanten, med skråhakk eller runde groper som er laget av negler og fingertupper. Denne typen kantbehandling kan ses i flere deler av Nord-Europa i løpet av denne tidsperioden (Bøe 1931:11). Ellers kan typologiske trekk for grove kvartsmagrede leirkar være vanskelige å se, siden de ble produsert over både yngre bronsealder, førromersk jernalder og romertid, og det er vanskelige å datere leirkarene nærmere innenfor produksjonsperioden (Pilø 1989:26). Bøe gikk i 1931 inn på noen førromerske leirkar, men mente at det ikke var noen grunn til mer utførlig behandling av de enkle karformene, og at det holder å vise at det virker som en ubrutt tradisjon av store bukede kar fra førromersk jernalder og til folkevandringstid. Likevel påpekes det at materialet det bygges på ikke er stort, fordi ikke all keramikken som ble brukt var gravurner eller kom med i skjelettgravenes utstyr av bordkar (Bøe 1931:14).

Mange leirkar, særlig fra bronsealder og over i den tidlige førromerske jernalder, inneholder asbest som magringsmiddel, som betyr at leire ble blanda ut sammen med revne asbestfliser før det ble smurt rundt karene. Dette ble særlig brukt i kyststrøkene nord for Stad. Knuste skjell og glimmer var også vanlig å blande inn i leira (Solberg 2003:44-45). Magringsmiddel gjorde så karene tålte høyere temperatur, og kunne bli fyrte uten at leira innvendig begynte å krympe eller sprekke.

S2774

Karet ble funnet i ei myr på vestre Bore i 1905, uten notert funnsted i selve myra. Det er spannform på leirkaret, beskrevet som situlaformet, det latinske ordet for bøtte. Bare bunn og omtrent ¼ av karveggen er original, mens resten er restaurert i gips. Ifølge unimus er karet 20,8 cm høyt, 13,5 cm over randen og 10 cm vid over bunnen. Unimus-datering er satt til 500 fvt.-1 evt. Karet er av brent grusblanda leire, av form som R. 354, men forholdsvis slankere (se figur 8). Formen likner også på karet fra Jørgens Lund arbeid om Forlev Nymølle, framstilt i hans figur 5d, som er datert til yngre førromersk jernalder (Lund 2002:148,150).

Grovhet på karet kommer ikke direkte fram i unimus, men basert på at grus er blanda inn i leira antas det at det vil kjennes ganske grovt ut.

Informasjon for dette karet er fra unimus for S2774.

[<https://www.unimus.no/portal/#/things/d47d9aa0-a01d-4ef3-a3a5-bddb8d851e60>] (Nedlastet 16.05.2023)

Figur 2: S2774 til venstre og S2854 til høyre. Bilde tatt fra unimus fotoarkiv via <https://www.unimus.no/portal/#/photos/61db2c7e-e1d1-444f-81dc-c841af3706d3> 07.04.2023

S2854

Karet ble funnet i Lundemyra i 1906, ca. 70 cm dypt nede i torva. Det er spannform på leirkaret, beskrevet som buket i formen. Karet var fragmentert i 16 leirkarskår av svart gods, men har blitt restaurert med gips til leirkar i samsvar med beskrivelsen. Her må det nevnes at alt over skulderen er gips, siden karprofilen er bevart til ca. 11 cm høyde, fra bunnen til største bukdiаметer, i to sammenpassende store skår. Det rekonstruerte karet er 16,5 cm høyt, 14,6 cm over randen og 11,5 cm over bunnen. Unimus-datering er satt til 500 fvt.-550 evt. Karet er av brent leire lik R. 354 (se figur 8).

På dette karet står det ikke noe angående grovheten til godset, og på grunn av restaureringa var det heller ikke mulig å selv se langs bruddet på skårene hvor grovt karet kunne vært innvendig.

Informasjonen for dette karet er fra unimus for S2854.

[<https://www.unimus.no/portal/#/things/7aef79fe-b6ba-4458-bfbc-a7da5b3858cd>] (Nedlastet 16.05.2023)

Figur 3: S2854. Bilde tatt av Synne Bergan

S3901b

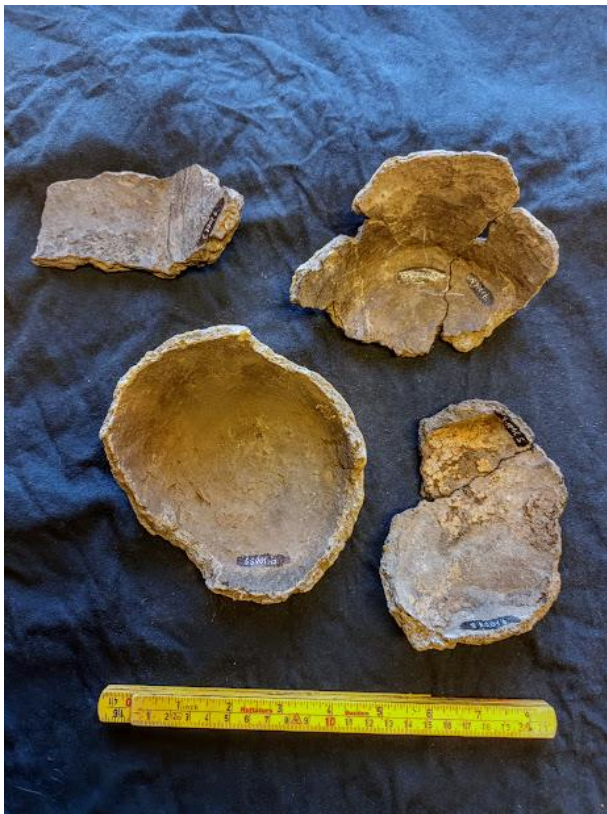
Karene er funnet i ei myr på Jåttå i forbindelse med torvskjæring i 1916, ca. 50 cm under overflaten, under et lag med stein. Torv var skåret herfra tidligere, så dybde kunne ikke bestemmes. Totalt er det 64 fragmenter, tolka til å være fra 4 forskjellige leirkar fragmentert før funn. Noen skår har matskorpe, og blant karene ble det funnet to klumper av organisk materiale av både tre, trekull og ubrente plantefibre. I den samme myra ble det også funnet et tretrau og et jernfragment. Unimus-datering er satt til 500 fvt.-1 evt. Karene er av stort sett samme karakter med grovt kvartsmagra gods med glattet innside og utside, med tendenser til avskalling. Av de fire randskårene det er, er alle avflatet, ikke fortykket, med antydning til lippe på utsida. Karenes form er omtrent som R354 i figur 8, men mer avrunda skulder og lavere hals, og virker derfor ganske nærme de mindre spannformede førromerske leirkarene.

På disse karene står det heller ikke om grovhet, men etter egen vurdering var det noen store sandkorn innimellom på alle skårene, som gjorde så de kjentes ganske grove ut innvendig.

Informasjonen for dette karet er fra unimus for S3901b.

[<https://www.unimus.no/portal/#/things/2d99167e-95f1-4996-844d-34785c00d60a>]

(Nedlastet 16.05.2023)

Figur 4: S3901b, bunnfragmenter fra alle fire karene som er identifisert. Bilde tatt av Synne Bergan

S5761

Karet ble funnet i ei myr på Landa, og levert inn i 1931. Kun bunnstykke av leirkar er bevart, og det er av grovt gods uten ornamenter og er fragmentert i 4 skår. Leirkar i samsvar med beskrivelsen, to sammenpassende skår i bunnen og to sammenpassede skår av karveggen. Den største bevarte høyda er 6,2 cm, og bunnens tverrmål er 9,8 cm. På dette karet er det stort spenn og usikkerhet på datering, som er satt til 4000-1 fvt. Mulig datering er da helt tilbake til overgangen mellom neolitikum og bronsealder.

Karet er av skjørt, meget grovt kvartsmagra gods, med kornstørrelse inntil 10 mm, som gjør det merkbart grovt både visuelt og når man selv tar på det. Karet begynte nærmest å smuldre opp i utkanten av skårene.

Informasjonen for dette karet er fra unimus for S5761.

[\[https://www.unimus.no/portal/#/things/504cad1b-d88f-4db6-b935-13724a0ebad9\]](https://www.unimus.no/portal/#/things/504cad1b-d88f-4db6-b935-13724a0ebad9)

(Nedlastet 16.05.2023)

Figur 5: S5761. Bilde tatt av Synne Bergan

S7176

Leirkaret ble funnet i ei myr rundt Friestad gård i 1946, ca. en meter dypt under sandlag og torvjord. Unimus beskriver karet som buket og fragmentert i 9 deler. Ca. halvparten av bunnen og del av veggene av et større leirkar av forholdsvis tjukt gods og uten ornament, og bunnen har et tverrmål på ca. 14 cm. To skår er limt sammen til et større stykke av 2/5 av bunnen og noe av buken. Leirkaret gikk under revisjon, og ble da beskrevet som tjukkvegget, grovmagra og buket. Beskrivelsen omtaler at det er spor etter glasering, muligens etter sekundær brenning. Unimusdatering er satt til 1100 fvt.- 550 evt.

Også dette karet er grovmagra. Man kjenner i tillegg sand på innsida av skåret, og keramikken glitrer i tillegg inni der hvor det er fragmentert, muligens på grunn av magringa.

Informasjonen for dette karet er fra unimus for S7176.

[\[https://www.unimus.no/portal/#/things/d57a4d79-a98e-41d3-846d-ba347c731a63\]](https://www.unimus.no/portal/#/things/d57a4d79-a98e-41d3-846d-ba347c731a63)

(Nedlastet 16.05.2023)

Figur 6: S7176. Bilde tatt av Synne Bergan

S7333

Leirkaret ble funnet på en meters dyp i ei myr på Store Motland i 1947, hvor det tidligere i den samme myra hadde blitt funnet en hjerteforma pilspiss av flint datert til senneolitikum (S6835). Unimusbeskrivelsen for pilspiss S6835 sier at den ble funnet ca. en og en halv meter dypt nede i myra. Siden leirkar S7333 ble funnet en halv meter over dette, er det utelukka at de er deponert samtidig. Av unimus blir leirkaret beskrevet som et bunnstykke med del av karveggen, og det er en utbuing for selve karpartiet. Etter revisjon kom det i tillegg at skåret fra overgangen fra bunn til buk er tjukkvegget og grovmagra, og har en rød til hvit innside, svart magring og grå innside. Bunnen er trykt ned, så den nederste delen av buken er avslutta med et nærmest vertikalt felt.

Dette karet er grovmagra, men er ikke like grovt som et par andre kar i materialutvalget. Noen større sandkorn kunne likevel kjennes innimellom.

Informasjonen for dette karet er fra unimus for S7333.

[<https://www.unimus.no/portal/#/things/362c8abe-a025-4527-b3df-72dc5ff6fc37>] (Nedlastet 16.05.2023)

Figur 7: S7333. Bilde tatt av Synne Bergan

Kapittel 4 – Materiale

Tabell 2: Oversiktstabell for materialet. Hvite felt er data fra unimus, mens felt som er skravert grått er egne målinger. Alle mål er i centimeter

Museumsnr.	Gjenstandsdel	Materiale	Form	Fragmenter	Variant	Farge	Karvegg	Tykkelse bunn	Høyde	Diameter rand	Diameter bunn	Innhold		
S2774	bunn/karvegg	gips, keramikk	stjula	1	R354	grå	-	-	20,8	13,5	10	Nei		
S2854	bunn/karvegg	gips, keramikk	buket	16	R354	svart	1	-	16,4	14,6	18,5	11,5	16,5	Nei
S3901b	bunn/karvegg	keramikk	-	64	R354	grå, brun	0,7	1,5	-	-	-	-	Ja	Nei
S5761	bunn	keramikk	-	4	-	grå, brun	0,9	1,8	-	-	-	9,8	-	Nei
S7176	bunn/karvegg	keramikk	buket	9	-	brun, grå, svart	0,8	1,3	-	-	-	13-14	-	Nei
S7333	bunn/buk	keramikk	buket	1	-	hvit, svart, grå, rød	0,9	1,3	-	-	-	-	-	Nei

Kapittel 5 – Analyse

De førromerske leirkarene fra Rogaland

Det som er typiske kjennetegn for den norske keramikken fra eldre jernalder er at den vanligvis kan karakteriseres som ganske enkel i formen, grov i godset, jordfarga og som oftest udekorert (Kristoffersen og Magnus 2010:9). Det kan likevel være lokale variasjoner, som at leira er blanda med grov asbest istedenfor grov grus og kvarts, som virker å være mest vanlig i den eldre jernalderen (Shetelig 1913:35-36). Leirkarene kan likevel være vanskelig å plassere i tid, siden denne formen blir brukt over flere tidsperioder, men i denne analysen vil det bli forsøkt å begrense andre mulige tidsperioder basert på karakteristikken til hvert kar gjennom sammenlikning og kryssdatering.

Unimus beskriver ingen av karene i utvalget som er gjort med asbest som materiale, kun keramikk og i tillegg gips på de to som er rekonstruert i etterkant, så alle de utvalgte leirkarene i denne oppgava kategoriseres som kvartsmagrede leirkar. Karene har også de fleste av de karaktertrekkene man typisk ville kunne forvente for den førromerske jernalderen, noe som kan gjøre dette til en mulig kronologisk plassering. Keramikken på innsida av skårene kjennes grove ut, og de fleste skårene har en farge som kan beskrives som grå eller brun.

Ingen av karene har noen form for dekor, som hakk eller mønstre. Veggene er målt til ca. eller rett under en centimeter tjukkelse, noe som på tross av lite utvalg i materiale virker som en standard blant dem. Bunnen på noen av dem målte noe tjukkere, til ca. to centimeter, som kan peke mot at de har blitt brukt som kokekar. Kun ett fragment hadde synlige spor etter brenning, men det var ikke av de som var tjukkere i bunnen. På unimus står det at S7176 har mulige dateringer i både bronsealder, førromersk jernalder og romertid/folkevandringstid. Fragmentet hadde tydelige sandkorn innvendig og kjentes grovt ut, så ut fra dette vil det i dette tilfellet kunne kategoriseres som grovkeramikk og plasseres i førromersk jernalder. Dette karet beskrev unimus til å ha spor av glasering, muligens etter sekundær brenning (se det venstre skåret i figur 6). Skåret hos S7176 har et begrensa område som i så fall hadde hatt glasering, og ikke jevnt over på hele utsiden. Glasering er heller ikke noe som var vanlig i Skandinavia førromersk jernalder, så det kan derfor argumenteres at dette bare er et merke på en del av karet som følge av sekundær brenning som følge av et rituale. Alle karene i materialutvalget er

overflatebehandla på både innside og utside med beklasking, så de ikke skal være så grove å holde i og bruke, men ser ikke ut til å ha noen videre overflatebehandling utover dette.

Kar S7176 blir også beskrevet som tjukkvegget, men karveggen er en av de tynnere basert på egne mål, så kanskje må det tas en revurdering på egne tanker og i så fall beskrive alle de andre karene også som tjukkvegget. Et poeng her er at materialutvalget er såpass lite at det er vanskelig å se hva som er mest vanlig blant alle karene. Hvis hele utvalget i oppgava skulle vise seg å være tjukkveggede, er det ikke noe med vanlig tjukkelse å sammenlikne det mot. Dersom dette er tilfellet, vil kanskje alle karene kunne kvalifiseres som kokekar og ikke bare serveringskar eller forrådskar. Likevel er det ingen andre synlige spor etter brenning som kunne indikert en tjukkelse kokekar kunne være på.

I forhold til høyde på de rekonstruerte karene S2774 og S2854, må det som nevnt i metode settes tvil på hva unimus opplyser om angående mål. Bildet fra unimus fotoarkiv, som er brukt i figur 3, står oppført på begge karene, så man trekker da konklusjonen om at begge er avbilda, og at det ut fra beskrivelsene er bestemt at S2774 er det høyeste av de to. Siden S2854 ser ut til å kunne være 20+ cm høyt basert på målestokk på figur 3, bør innførte mål også ses over på nytt på S2774, siden det på figur 2 er en klar høydeforskjell mellom de to karene. Diameter rand og diameter bunn på begge karene burde også sjekkes på nytt, da det fra målestokken på bildet ser ut til å være flere centimeter avvik på S2854, med hele karet større enn hva som står oppført. Igjen bør det her bemerkes at dette ikke er noe som jeg la merke til før i etterkant at bildene var tatt, så oppførte mål i de grå-skraverte feltene i oversiktstabellen i tabell 2 kan variere fra faktiske mål. Mål på eldre leirkar kan ofte være vanskelige, siden måten de ble lagd på sjelden førte til at det ble symmetriske eller like hver gang. Diameteren på randen kan for eksempel variere med flere centimeter basert på utgangspunktet man måler fra (Haue 2019:124). I Skandinavia ble den førromerske keramikken framstilt for hånd, og ikke med dreieskive som på keltisk område (Østmo og Hedeager 2005:205).

Unimusbeskrivelsen for S3901b sier det virker som at karene har gått i stykker før de ble funnet. Dette kan man anta basert på hvor rene bruddene er. Ligger fragmentene tett inntil hverandre med lite jord og søle mellom hvert skår, eller er det lagt i nærheten av hverandre? Noen ganger kan fragmentering forklares med dårlige bevaringsforhold, som myrgeologiske faktorer og bølgegang i vann (Haue 2019:123), men i flesteparten av tilfellene er det kun et par skår som er deponert, som ofte er tilfellet i graver, hvor leirkar ofte dukker opp som beholdere for brente bein (Meling 2020:93). At karene har gått i stykker fra før av kan kanskje være på

grunn av bevisst fragmentering før karene ble deponert. Det er flere grunner til hvorfor man kunne ha deponert knust keramikk. Den knuste keramikken ses også ofte i forbindelse med myrdeponerte leirkar, og blir normalt sett på som et offerfunn. I kollektive ofringer, som krigsbytter etter en konflikt, vil det ofte være bevisst skade gjort på byttet, muligens for å bekrefte hvem som var vinnere og hvem som var det tapende partiet av slaget, og for å forhindre at gjenstandene kunne bli brukt igjen. Sverd bøyes, keramikk og bein av dyr og mennesker knuses. Vogner, kjeler, keramikk og våpen blir tatt fra hverandre der det kan bli gjort, før alt blir senka under vann, særlig i Skandinavia (Løvschal og Holst 2018:32). En annen tolkning er at de knuste leirkarene rett og slett kan være avfall, kanskje fra en boplass i nærheten som enda ikke er oppdaga (Lund 2019:19). Nok en tolkning er at det rituellet. Ved en rituell fragmentering vil ett fragment kunne stå for og symbolisere noe større enn seg selv, og flere fragmenter skaper en helhet. To personer som ønsker en form for sosialt forhold, eller blir enige om en avtale, kan for eksempel ta en relevant gjenstand og dele den i flere biter, hver bit et tegn på en handling eller forhold (Chapman 2000:6). Dersom en bit for eksempel blir nedlagt, vil en gjenværende bit opprettholde forbindelsen i samfunnet (Rødsrud 2012:175). En moderne sammenlikning her kan være for eksempel vennskapssmykker, hvor hver bit passer sammen med minst én annen og sammen skaper et motiv. Hver venn har hvert sitt smykke, som et minne man vet ikke er i sin helhet når det står for seg selv, men som representerer tanker, følelser, felleskap og en visshet om at man har en del av noe større. Går man tilbake til keramikken, vil ikke nødvendigvis et knust oppbevaringskar fungere på samme måten som før. Fragmenteringa i seg selv kan derfor ses på som en type overgangsrite og en transformativ prosess. Når man har kommet så langt som at karet er knust, er det ingen vei tilbake, og det vil aldri bli helt det samme dersom man forsøker å fikse det. Helheten ved akkurat dette karet kan for eksempel aldri bli rekonstruert i sin originale form, selv om man setter fragmentene tilbake slik de var og fester dem sammen med hverandre.

S3901b har flere kar oppført under samme museumsnummer. Det kan i noen tilfeller hvor det er flere funn i samme myr være vanskelig å si om de ble deponert samtidig eller suksessivt, men ifølge unimus ble det funnet ca. en halv meter under overflata et lag med stein, som hadde mange potteskår og et trau av tre under seg. Funnbeskrivelsen sier at det ved torvskjæring ble funnet noen potteskår og straks etter ble det funnet flere, så den korte avstanden mellom karene kan gi en indikasjon på at disse ble deponert samtidig med hverandre. Konklusjonen her kan da være at noen, om ikke alle, de fire karene i S3901b har blitt fragmentert på et tidspunkt før deponering.

Kapittel 5 – Analyse

I følge unimus er det også mange nok fragmenter til å kunne fastslå at formene på karene er tilsvarende R354, og det samme gjelder for de rekonstruerte karene S2774 og S2854. R354 er sikkert datert til eldre jernalder, og kan da brukes til kryssdatering av karene som hører til disse tre museumsnumrene. S5761, S7176 og S7333 har ikke mange eller store nok fragmenter til å kunne bestemme form, siden det for det meste er bunn og karvegger som ikke er høye nok til å si noe om hvordan utsvingninger i buken i så fall ville vært, og det er da vanskeligere å kryssdatere videre. Vinkelen der bunn og karvegg møtes er skarp nok til å anslå at det ikke er runde kar, men heller ser ut til å kunne være de stående forråds-karene som er typiske å se fra førromersk jernalder.

Figur 8: R354 fra Norske oldsager. 1: Afbildninger og oversigter av Oluf Rygh. Christiania, 1885. Bilde tatt fra <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11470690?page=110,111> 11.04.2023

Kar S7333 er det vanskelig å anslå form på, siden karet bare er et fragment av bunnen, men unimus har likevel satt det til å kun ha den førromerske jernalderen som eneste mulige datering, til tross for en noe uvanlig form i forhold til de typiske forråds-karene. Karet har en fot som går utover, så det blir en noe større ståflate, som ikke er veldig typisk for førromersk keramikk i Skandinavia, særlig forråds-karene man har flest funn av. Pilø har likevel et par forråds-klar fra denne perioden som har en liknende bunn, men dette er markert som rekonstruksjoner, uten å nevne videre hvilken deler av karet man har og som rekonstruksjonene er basert på. Et av karene blir brukt som eksempel for leirkar fra eldre førromersk jernalder (Pilø 1989:27), og et annet er fra et gravfunn, markert som en sikker rekonstruksjon (Pilø 1989:52). Bunnen av karet syns ikke til å likne på keramikken som var typisk for snorkeramikk-kulturen eller

klokkebegerkulturen i Danmark rundt overgangen fra neolitikum til bronsealder, og ikke ellers dekorert eller udekorert keramikk herfra heller (Prescott og Glørstad 2012:33, 37). Svingen utover ved buken virker også til å kunne utelukke traktbegerkulturen, og mangelen på dekorasjon gropperamikk-kulturen (Prescott og Glørstad 2012:33). Det må nevnes at keramikken det er sammenlikna med fra disse tidsperiodene her kun er typiske eksempler, og at liknende fragmenter fra disse tidene likevel kan forekomme. Man kan fortsatt trekke en konklusjon om at karet ikke er fullt så gammelt som fra neolitikum eller tidligere bronsealder, og at dette kan utelukkes som mulige tidsperioder for datering. Form og magring indikerer at karet derfor heller kan være fra førromersk jernalder.

Et kar med mulig datering lang tilbake i tid er S5761, som unimus forteller kan være fra helt tilbake til neolitikum, mange tusen år før den førromerske jernalderen. Til tross for at karet er skjørt kan man fortsatt se at det har magring. Det har heller ingen dekor som kunne plassert det som typisk for en av de keramiske kulturene nettopp diskutert. Bunnen har en liknende utsvingning og vinkel der den møter karveggen som de typiske forrådskaene har, men fordi også dette karet kun er et fragment av bunnen med minimalt bevart karvegg, har man ikke formen på buk eller rand, og videre fast datering vil være vanskelig. Karet møter likevel alle de karakteristiske trekkene for førromersk grovmagra keramikk. Det kan også her trekkes en forsiktig konklusjon om at karet kanskje ikke går helt tilbake til neolitikum eller tidlig bronsealder.

De to rekonstruerte karene S2774 og S2854 likner også forrådskaene som det er illustrasjon av i Jensens avhandling. Han skriver at disse har en høyde på 20-40 cm, og ifølge unimus har de to rekonstruerte karene høyder på 20,8 cm og 16,5 cm. Av denne definisjonen vil S2854 heller gjelde som et småkar (Jensen 2005:50-51). Ser man på målene i oversiktstabellen i tabell 2, kan det ut fra bunndiameter også tenkes at S5761 kunne vært rett under 20 cm høyt, og også gjelde som et småkar. Småkar har en høyde mellom 12 og 20 centimeter, og har en buk som på det bredeste er ganske lik som høyda. De har en eller ingen hank, og i graver kan man se disse karene som bikar plassert ved sida av gravurnene, som kanskje viser funksjonen de har hatt som matbeholdere (Jensen 2005:50). Hvis dette er tilfellet, kan det gi et innblikk til myrdeponeringene. Man brukte det man hadde, og i likhet med at kar med den samme type formen ble brukt både til mat, som gravurner og til myrdeponeringer, kunne man også benytte andre størrelser og muligens andre former.

Kapittel 5 – Analyse

I materialutvalget som er gjort ser det ikke ut til at noen av karene har blitt brukt som kokekar, basert på mangelen av spor etter sekundær brenning, men at de heller ble brukt til oppbevaring. Kokekarene fra førromersk jernalder tenkes ofte å være lavere og med et munningsparti som svaier mer utover (Pilø 1989:28). Det ene fragmentet fra S7176 som muligens kan ha spor etter sekundær brenning virker for tynt i forhold til alle de andre karene til å ha blitt brukt som kokekar, så kanskje kan det her ha vært som følge av et ritual før deponeringa. Hadde noen kar hatt tjukkere vegger enn andre ville det kanskje her hatt vært en indikasjon på at de kunne blitt brukt som kokekar, men da det er lite avvik på målene er dette en vanskelig konklusjon å kunne trekke. Typisk for kokekarene fra den førromerske jernalderen er at de ofte er porøse for å regulere at temperaturen ikke blir for høy, har grov magring over hele så karet ikke sprekker opp, jevn tjukkelse over hele karet, ingen skarpe vinkler og heller ingen dekor (Bøe 1931:205-207; Rødsrud 2012:79).

De fleste karene i materialutvalget ser ut til å kunne passe beskrivelsene til situlaformede forrådskar, som er forholdsvis høye og med liten ståflate (Pilø 1989:27). De situlaformede karene har en mindre diameter ved rand og bunn enn de har på den øverste delen av buken. I den norske arkeologiske litteraturen brukes situla som en betegnelse på både kokekar og forrådskar av leire som likner på R354 (Østmo og Hedeager 2005:325). Andre kilder nevner at situla- eller spannformede kar er typisk og mest vanlig fra mellom romertid og folkevandringstid (Kristoffersen og Magnus 2010; Løken 2020:23), men det virker som at disse har rettere vegger i motsetning til de førromerske karene, som har en bredere buk, og at situlaform er en bred beskrivelse som passer en stor del av karene og over flere perioder. Forrådskaene fra førromersk jernalder er som definert av Jensen mellom 20 og 40 centimeter høye, som enten mangler eller har to hanker. På boplasser regner man med at den samme typen av kar har hatt mange formål, både rundt transport og til oppbevaring av mat og andre gjenstander (Jensen 2005:50).

Noen av fragmentene tilhørende S3901b hadde matskorper (se figur 4, nederst til høyre). Dette viser at hvert fall ett kar ble brukt til å servere eller oppbevare mat, enten fra tidligere bruk hos en husholdning, som en del av deponeringa, eller begge delene. I Danmark har det vært en sammenhengende tradisjon helt fra begynnelsen av neolitikum og til slutten av jernalderen med å hensette leirkar med mat i myrer (Solberg 2003:42). Bronsealderen er det eneste unntaket, da det her virker som om det er få av disse funnene, kanskje på grunn av andre ulike ideologier i denne tidsperioden (Kaul 2003:21). Det ble fortsatt deponert kar i myr, men dette kunne for eksempel være neverkar med voks (Østmo og Hedeager 2005:81). Sammen blant leirkarene i

S3901b ble det også funnet to klumper bestående av en kombinasjon av brent kull og ubrent materiale i form av treverk og plantefiber. Det er usikkert hva kan ha vært tidligere, men muligens kan det ha vært noe som ble delvis utsatt for en rituell brenning, før det ble plassert sammen i et av leirkarene før en rituell deponering. Plantefiberet kunne for eksempel kommet fra et tau eller et klesplagg, som kanskje ble surra rundt kull og ubrent tre før det ble lagt ned i karet.

Keramikk med en spesifikk rituell funksjon kan være vanskelig å skille fra den av det mer profane, ikke-hellige slaget, hvis det var en forskjell i det hele tatt. Det å plassere et hardt skille mellom sakrale og profane funksjoner kan være et problem når man har tilfeller hvor de forskjellige bruksområdene ikke nødvendigvis er motsetninger (Berggren 2010:214; Lund 2009:39). Det kan for eksempel ha vært overlapp i bruken, som at et serveringskar som ble brukt hver dag også kunne ha blitt brukt til rituelle måltider (Hoftun 1998:82). Hva de spesifikke karene har blitt brukt til, kan det derfor være vanskelig å si noe konkret om. Spannformede kar, som S2774 blir beskrevet som, har en relativt «funksjonell» form, og med det store antallet man har funnet er det vanlig å anta at det har vært datidas alminnelige kokekar (Hoftun 1998:81). De samme karene kunne også brukes til forskjellige ting i løpet av sin livstid; forrådskar, kokekar eller matkar, og seinere som gravurner eller rituelle kar i forbindelse med nedleggelser (Kristoffersen og Magnus 2010:9). Profane deponeringer var ment for å kunne hentes opp igjen og hadde til hensikt å gi en plass til oppbevaring av verdifullt gods, som skatter, handelsvarer eller skrotmetall man kunne ta vare på for å bruke til omstøpning (Østmo og Hedeager 2005:80). Sakrale deponeringer har tradisjonelt blitt tolka til å være varige nedleggelser, og kunne for eksempel være offergaver til høyere makter, som hellige gjenstander, krigsbytteoffer, verdifullt personlig utstyr eller mat (Østmo og Hedeager 2005:80). De utvalgte karene som er funnet i myrene i Rogaland virker ikke til å inneholde noe som det har vært behov for å hente opp igjen, så kanskje vil de i denne sammenhengen kunne ses på som sakrale, selv om de i flesteparten av tilfellene virker til å ha vært tomme. Karet i seg selv og hva det representerte ville kanskje vært nok i en rituell sammenheng. I stedet for å se på karet til å ha blitt brukt til enten praktisk eller rituelt, ville det heller da være mer gunstig å se på det som både og basert på behov (Hoftun 1998:82). Karene ble funnet 50-100 cm dypt under jordoverflata (se tabell 1), og i tilfelle med S3901b, som var det karet med grunnest notert funnsted i myra, hadde det allerede blitt gravd torv over, som gjør så karene sannsynligvis kan ha ligget dypere i myra enn de gjorde da de ble funnet. Alle karene ble funnet langt nok ned under overflata til å kunne si at de ikke ville vært lett å se etter deponeringstidspunktet, noe

Kapittel 5 – Analyse

som videre kan bekrefte at de ikke var ment til å hentes opp igjen i etterkant. Myrer kan også ha vært halvveis overgrodd eller fylt med for eksempel treverk fra falne trær i nærheten allerede før deponeringstidspunktet, så det å få karet ned i myra kan ha vært en prosess som krevde krefter, og ikke vært så lett som å bare kaste det ut i vannet. Hvor dype myrene er på deponeringspunktet er derfor ikke alltid godt å si noe om.

Tabell 3: Oversiktstabell med sammenlikninger fra tidligere dateringer. Forenkling fra (Fleseland 2014:43) og lagt på egen datering

Museumsnr.	Museumsdatering					Datering Fleseland mot Pilø			Egen datering	
	4000 - 1800 fvt.	1800 - 1100 fvt.	1100-500 fvt.	500 - 1 fvt.	1-550 fvt.	Kryssdatert til FRJA	Sannsynlig fra FRJA	Mangler datering	Kryssdatert til FRJA	Sannsynlig fra FRJA
S2774				X			X		X	
S2854				X	X		X		X	
S3901b				X			X		X	
S5761	X	X	X	X			X			X
S7176			X	X	X		X			X
S7333				X			X			X

Sammenlikning med Jylland

Deponeringstradisjonene i jernalderens Karmøy i Rogaland likner på de man finner på det nærliggende Jæren, i Hordaland og nordre Jylland i Danmark (Zachrisson 2017:687). De danske myrdeponerte karene finnes hovedsakelig nord og øst i Jylland, mens lenger sørover i området og på de danske øyene er det færre funn. Over 400 funn av myrdeponerte kar har blitt registrert i Jylland, og rundt en tredjedel av disse kan dateres til den førromerske jernalderen (Zachrisson 2017:690-692).

En begravelsestradisjon som var vanlig både vest og øst i Norge var å benytte keramiske leirkar som urner til å oppbevare beina til den avdøde. Mange av disse gravurnene inneholdt også matskorper innvendig, som indikerer at karet tidligere har blitt brukt til å tilberede eller servere

mat, mens andre kar blir tenkt til å tidligere ha blitt brukt til oppbevaring (Zachrisson 2017:715). Dette er samme typen leirkar man finner deponert i myrer.

Med de funnene som er gjort av førromerske kvartsmagrede leirkar på Vestlandet, virker det som at det er færre og mindre distinkte former enn i Jylland, og at er av dårligere og grovere kvalitet, noe som kan antyde at leirkarene ikke har spilt den samme rollen i husholdninga i Rogaland som den har gjort i Jylland (Pilø 1989:26-27). Grov keramikk fra husholdet, hovedsakelig store forrådskar, ble i den eldre bronsealderen sjeldent brukt som gravurner (Jensen 1997:119). Fra øya Fyn i Danmark ble det i 1954 undersøkt leirkar fra fynske graver fra førromersk jernalder. Arbeidet her var basert på C. J. Beckers tidligere studier av leirkar. Her blir det nevnt at de ikke skiller seg nevneverdig ut fra eldre materiale, og at det bare i noen tilfeller var varianter som ikke hadde blitt sett fra før av (Albrechtsen 1973:69-70). Formene man ser nedlagt i graver er her mange. Dobbeltkoniske krukker med lav kjeglehals, krukker med en eller to hanker, krukker uten hank, terriner, vaser, skåler, fat, kanner, kopper og beger er eksempler man kan se herfra, men de færreste av disse ble brukt som gravurner. Fra den førromerske jernalderen er det krukker med en, to eller ingen hanker som har flest funn i graver (Albrechtsen 1973:70-74). Der hvor man før hadde hatt skårene fra én type kar, ble kombinasjoner med forskjellige kar etter hvert utover i den førromerske jernalderen vanligere å finne sør i Jylland (Albrechtsen 1973:73-74).

Den danske keramikken fra bronsealder og tidlig førromersk jernalder ga nok inspirasjon til de norske formene, som Bøe påviste på kar fra førromersk jernalder og eldre romertid (Bøe 1931:29-44), men de norske karene fikk etter hvert særegne former (Rødsrud 2012:6). De danske formene og deres variasjoner fra eldre bronsealder og den førromerske jernalderen er godt avbildet i en kronologisk undersøkelse gjort av Jørgen Jensen, som viser keramikk fra graver og boplasser (Jensen 1997:103-145). Fra bronsealder er det den samme formen som de grovmagrede forrådskaene man ser i Norge som kan bli brukt i graver, men man kan også finne for eksempel vaseformede kar, skåler og kopper i tillegg (Jensen 1997:100-101). Ved overgangen til den førromerske jernalderen begynte formene på kar både av metall og keramikk å utvikle seg, og man kunne også få regionale forskjeller i keramikken mellom øst og vest i Danmark (Jensen 1997:103). Fra Jylland er det mye funn av boplasskeramikk fra avfallsgroper med flere forskjellige former, mens i gravene har formene mindre variasjon fra forrådskaene. De danske forrådskaene fra tidlig førromersk jernalder som er noe grovere er ofte dekorert med fingeravtrykk langs randen, og beklaskning så de ikke skal være så grove å holde i

Kapittel 5 – Analyse

forekommer sjeldent, i motsetning til keramikken fra eldre bronsealder, så som regel er overflata på forrådskaene jevn eller litt ru (Jensen 1997:126).

Ved Alken Enge øst i Jylland, et par kilometer unna Forlev Nymølle og i det samme våtmarksområdet, er det også funnet myrdeponert keramikk. Det er representert og datert 76 leirkar i materialet. Som S3901b har man også her flere leirkar deponert i umiddelbar nærhet til hverandre, og det er vanskelig å avgjøre om alle karene ble deponert samtidig selv om de blir datert til å være fra samme periode (Haue 2019:125). Karene her som er blitt datert til førromersk jernalder er også fragmenterte, noe som kan tyde på at dette var en utbredt praksis rundt Skandinavia. Ved Alken Enge er det antatt at funn fra yngre perioder i jernalderen må tilregnes en rituell deponering, mens funn fra yngre førromersk og romersk jernalder er vanskelig å plassere i en entydig rituell kontekst (Haue 2019:123). Det er funnet både hele og fragmenterte leirkar, noe man kjenner fra flere deponeringer fra eldre jernalder (Lund 2019:212). Noen av leirkarskårene man har funnet på Alken Engen kan best karakteriseres som mindre boplasskeramikk, som kan plasseres tilbake til husholdninger. De nærmeste kjente boplassene ligger 600 og 1000 meter øst for Alken Enge, og disse fragmentene kan ha kommet herfra (Haue 2019:124).

Ved Forlev Nymølle ser man også opphopninger av flere kar av gangen, og også som i S3901b har noen av skårene matskorper. Akkurat i denne ansamlinga av keramikk kan man se både kar som er så godt som hele og noen hvor man bare ser randskår. Rundt i det samme funnområdet til disse karene har man også funnet forkulla tre i nærheten av en ubrent trestamme, og for at kullet ikke skulle flyte opp var det sannsynligvis lagt i poser eller noe liknende. Ei grein med forkulla overflate som også er funnet her kan være med å bekrefte at bruken av ild kan ha vært en viktig del av ritualene før karene ble deponert (Lund 2002:148-149). Klumpene med organisk materiale fra S3901b, som på unimus har fått beskrivelsen vanskelig bestembare, kan her få en direkte sammenlikning med disse funnene siden man kan se spor av alle de samme elementene bortsett fra den brente greina.

Jylland har i tillegg til et større utvalg av keramikkformer også flere andre gjenstandstyper. Våtmarksfunn fra Norge fra den førromerske jernalderen har et relativt mye mindre utvalg enn man ser i Danmark. Fra Norge har man eksempler på en torque, eller kulehalsring, fra Hedmark, fem myrskjeletter fra Hedmark og ett fra Østfold, men ellers er det mest myrdeponerte kar man har funnet (Rødsrud 2004:276). I Sør-Skandinavia kommer kjeler, halsringer, vogner og Hjortespringbåten i våtmark i slutten av den førromerske jernalderen.

Kapittel 5 – Analyse

Deponering av en rekke bronsekar med keltisk opprinnelse, og sølvkjeler som Gundestrupkjelen, kan ha vært med på å styrke en deponeringstradisjon med kar (Solberg 2003:36). Kjeler og kar av metall som bronse, sølv eller jern i den yngre førromerske jernalderen har for eksempel blitt funnet over hele Danmark. Deponert i både myr og mark er disse alltid funnet enslige for seg selv, og i noen tilfeller er de også fragmentere til de grader at de nesten er ugjenkjennelige, mens i graver er de som regel funnet sammen med våpen, fingerringe av gull, og også noen ganger med fibler, bronsebelter eller forskjellige vogndeler (Hedeager 1992:52-53).

Felles deponeringstradisjoner for både Rogaland og Jylland er for eksempel at på begge steder kan man se deponerte ploger i myra, både hele og i deler, men dette kan man også finne eksempler av i Sjælland, Nederland, Sverige og Baltikum, så dette kan se ut som en mer utbredt deponeringstradisjon (Zachrisson 2017:698). Det store antallet myrdeponerte kar er det største fellestrekket i deponeringene mellom de to stedene, en tradisjon som virker å ha klart å krysse havet mellom landmassene uten å ha noen større påvirkning på andre steder mellom, som for eksempel Sør-Norge.

For Danmark som en helhet er metall det man finner mest av i myrfunn fra hele jernalderen, hvor halvparten av dette er fra den førromerske jernalderen (Hedeager 1992:24-25). I Jylland er det for eksempel en gruppe flertypedeponering, som består av nedlegging av øskenringer, som er glatte lukkede metallringer som muligens kan ha blitt brukt som en form for beltespinner under den førromerske jernalderen (Jensen 1997:154-155). Øskenringene kan være av både bronse og jern, og som oftest finnes de i graver, mens i myra er det bare bronseringene som er å finne, siden jernet rustet i stykker i myra. I tillegg til leirkar er de vanligste funnene i graver sammen med disse ringene nåler og mindre bronsegjenstander som dobbeltspiralspinner eller armbånd (Hedeager 1992:51). Ringfunnene fra myra har en mer begrenset utbredelse, men har en likevel større total i antall ringe. Disse ringene er mest utbredt i Jylland og finnes ofte i deponeringer, men kan ikke ses i Rogaland, så dette er ikke en tradisjon de to stedene har til felles.

Kapittel 6 – Diskusjon

Bakgrunnen for en stor del av diskusjonen kommer fra et utsagn om at fra den siste delen av førromersk jernalder kan det påvises en stor opphopning av verdifulle funn i myrer, hvor mesteparten av dette var import. Når man så går videre til romertid, kan det konstateres at de fleste av disse romerske importvarene ikke endte opp i myrene, men heller i graver (Kaul 2003:36). Spørsmålet om man gikk fra en kollektiv til en mer individ tankegang i overgangen til en ny periode kom da opp, siden det med dette virker som at hvem rikdommer tilhører endrer seg. Hvis man ser på myrdeponeringer av noe verdifullt som noe kollektivt, hvor mange personer bidrar og er med å utføre tilhørende deponeringsritualer på vegne av alle sammen, kan det ses på som mer individuelt når disse verdifulle importvarene virker til å nå bli forbundet opp mot enkeltmennesker i gravene. Diskusjonen om hvorvidt en deponering kan ses på som en kollektiv eller en individuell handling, basert på for eksempel hva det er som blir deponert, er likevel et interessant tema å ta opp også innad i den førromerske jernalderen. Hva man legger i begrepene kan også være forskjellig. Tanker som omhandler om individet alltid må være én person for seg selv, og hvor mange som skal til før noe skal kunne kalles for kollektivt, dukker også opp og skal diskuteres.

Funksjonelle forklaringer på myrfunn

Nedleggelse av gjenstander, både på land og i vann, er ikke like vanlig i vår tid, og kan derfor gjerne ses på som noe fremmed. Våre tolkninger av deponeringer vil likevel bli tolka fra moderne synspunkt. Tidligere diskusjoner har kritisert at det har derfor vært lett å se på myrfunn som en av to ting, at enten så var myra brukt til midlertidig oppbevaring, eller så var det ofringer (Lund 2009:36).

Det betyr ikke at myra ikke har blitt brukt som oppbevaringsplass. På det arkeologiske museet i Stavanger er det for eksempel utstilt ei furubøtte med myrsmør fra eldre jernalder som ble funnet i Madla i Stavanger. Myrsmør kunne bli lagd både av meieriprodukter og av dyrefett, og finnes som regel oppbevart mange kilo av gangen i beholdere av tre eller bark, eller pakka inn i dyrebærer, og kan dateres fra tidlig bronsealder og opp til etter middelalderen (Smyth et al. 2019:1). Rundt tidlig middelalder i Irland kan smør ha blitt plassert i myra fordi man måtte

skattlegge mat, og på denne måten man kunne alltid ha et lager med noe å betale skatten sin med. Tidligere tider enn dette krevde ikke skatt, men smør kan likevel ha blitt plassert i myra som oppbevaring, kanskje på grunn av at det var nødvendig med henhold til plass og det ville kunne brukes som et temperert lager, men også fordi smøret holdt seg godt og kunne gi en særegen smak (Smyth et al. 2019:1). Man vender også tilbake til diskusjonen om nedleggelsene som votivgaver og offer, særlig i forbindelse med beholdere i jernalderens Storbritannia. Beholdere, spesielt med mat, var en vanlig deponering og har ofte tenkt å bli forbundet opp mot større symbolske praksiser rundt maten og jordas fruktbarhet, og har også blitt tenkt til å være en variasjon av matoffer (Smyth et al. 2019:6; Zachrisson 2017:692). Smøret utstilt på museet i Stavanger kan bety at man her i den førromerske jernalderen også har hatt kontakt med de britiske øyene og Irland (Zachrisson 2017:692).

Fordelen med å gjemme gjenstander i myra, eller deponere det her generelt, er også at det er vanskelig for andre å finne med mindre man vet hvor man skal lete. Dersom man er kjent i området og for eksempel vet hvor det er trygt å gå rundt i ei overgrodd myr, kan dette være et utmerket og sikkert sted å oppbevare gjenstander på. Dette ville være det som man kanskje ikke ville legge andre steder, for eksempel i frykt for at ranere skulle få tak i det, men som likevel kunne hentes opp igjen når det var behov for det. Tidligere ble det nevnt profane deponeringer av verdifulle gjenstander som skatter, handelsvarer eller skrotmetall til omstøpning (Østmo og Hedeager 2005:80). Myra som et potensielt gjemmested for jern som er ment til å tas opp igjen kan virke som en noe rar tanke når det begynner å ruste så fort som det gjør, men myrmalm kan likevel brukes og smeltes om selv om den er rusten, så hvis det er omsmelting som er målet etter at det er henta opp fra myra ville dette også gått fint med det allerede bearbejdede jernet. Skatter og handelsvarer ville muligens blitt mer omhyggelig innpakka og blitt oppbevart der en begrensa tid for å unngå det verste av vannskader, men de menneskene som ville valgt å bruke myra som lagringsplass ville nok også vært klare over potensielle risikoer ved dette, og valgt gjenstander som kunne holdt seg godt både på land og under vann.

Andre ganger var det motsatt effekt man kanskje ville ha, og da kunne deponeringene ligge åpne og ikke helt nedsunket, så man kunne se hva som var der (Østmo og Hedeager 2005:80). Synlige idoler av tre kunne for eksempel stikke opp av myra, enten som et landemerke eller som følge av et ritual. Man regner med at dette har vært tilfellet på Forlev Nymølle, siden man her fant en antropomorf trestav med kvinnelige trekk som var 2,74 meter lang, og at denne ble reist litt ute i myra. Formålet med den lengden på trestaven var sannsynligvis for at den nettopp

skulle synes på lang avstand. I nærheten av staven fant man også forrådskar, og også hvite steiner, som man antar har blitt kasta mot den delen av staven som var synlig (Kaul 2003:34-35; Lund 2002:167). Som en følge av dette må denne trestaven ha falt over ende og holdt seg under vannoverflata, og de gode bevaringsforholda i myra gjorde så det organiske materialet ble tatt vare på og ikke brutt ned. Dagens liknende antropomorfe trestaver fra alle verdensdeler kan være fargerike og utsmykkede, noe som også noen ganger var tilfellet hos fortidas staver. Fra Roos Carr i England har man for eksempel en gruppe trefigurer, som alle har kvarts innsatt i øyehulene (Lund 2002:167-168). Undersøkelser er gjort på trestaven ved Forlev Nymølle, men de viste ikke tegn til hverken farge eller utsmykning (Lund 2002:167). Denne forenkla versjonen kan fortsatt ha representert det samme, som for eksempel en guddom eller et ledd i et fertilitetsritual.

Deponering versus grav

For å forstå bakgrunnen til hver deponering, må man se på den enkelte deponeringas kontekst (Hansen 2006:118). Hvert kar har en gjenstandsbiografi, og en egen historie å fortelle som er unik og dens egen. Når en gjenstand blir deponert, kan man gjerne tenke at dets sosiale liv blir avslutta, siden det ikke lenger er i aktivt bruk. Valget av gjenstandene som blir deponert kan derfor ha forskjellige betydninger basert på deres tidligere sosiale liv (Lund 2019:210). Hver del av gjenstandens biografi er knyttet til en eller flere personer, som er med på å skape gjenstandens historie. Spørsmål om hvor og hva en gjenstand kan ha blitt brukt til før det ble deponert, eller om den kanskje virker ny, kan fortelle videre om historien. Når det kommer til hvem som for eksempel har laget leirkaret, hvem som har brukt det, hvem som har knust det, og hvem som har deponert det i myra, kan dette være spørsmål som det ikke er så lett å finne ut av uten menneskene som har hatt en tilknytning til leirkaret. Et gjenstandsbiografisk perspektiv vil likevel forsøke å belyse spørsmål som dette, og kan legge vekt på relasjonen mellom gjenstanden og menneskene som bruker den.

Deponeringer kan også skape videre relasjoner mellom de som utfører deponeringa, materialet som deponeres, og stedet det deponeres på (Lund 2019:210). Deponeringene som ritualer kan blant annet være med på å gi en rituell kommunikasjon, som er beskytta mot hurtige forandringer. De kan endres fra generasjon til generasjon, men foregå over så lang tid at de

Kapittel 6 – Diskusjon

ville kunne blitt sett på som uendrede der og da (Hedeager 1992:40). Graven kan også ses på som en type deponering, siden det vanligvis vil være ritualer som finner sted før noe blir nedlagt. Plasseringa av graven i landskapet ville, i likhet med deponering, være viktig. Gravplassen kan ses på som et hellig sted, som har blitt konstruert over lengre tid, med utvidelser etter hvert som det har vært nødvendig. Selve utvelgelsen av stedet kan likevel ha vært mindre viktig enn ritualene som skulle utføres, som i seg selv kunne bidratt med å gjøre stedet hellig (Rødsrud 2004:281-282). Gravplassen blir helliggjort av menneskene som bidrar i ritualene, som skaper en forbindelse både mellom seg selv og stedet de nå har blitt en del av. Også i likhet med deponering er det menneskene som deltar og utfører ritualer før noe blir nedlagt (Rødsrud 2004:281).

Gravskikken i den førromerske jernalderen er ikke helt standardisert, og formen kan være kompleks. Gyldig for de fleste gravene er likevel at det er branngrav framfor en ubrent skjelettgrav. Ofte er det flatmarksgrav, enten markert på overflata eller ikke, og innholdet kan også variere (Rødsrud 2004:278-279). De norske gravene fra den førromerske jernalderen brukte samme type grove leirkar som man finner deponert i myrene i den samme tidsperioden. Brøgger uttalte tidlig at de myrdeponerte karene som har fått museumsnummer S2774 og S2854 likner på de man finner i førromerske urnegraver fra samme strøk (Shetelig 1913:33-35). Keramikken i gravene kan finnes i to sammenhenger, enten som en gravurne eller ved fragmenterte skår, som gjerne er i kombinasjon med brente bein eller andre små gjenstander. Skårene kan være fra at et kar ble knust på likbålet, før det ble frakta til gravplassen. Her kunne ett skår i graven symbolisert hele karet (Rødsrud 2012:58).

Fra den førromerske jernalderen er et gjennomgående trekk ved særlig de norske gravene også at de ikke hadde så mye ekstra, og på grunn av mangelen på funn sammen med gravene har de gjennom forskningshistorien blitt sett på som fattige (Rødsrud 2004:275). Siden det ikke var så mange funn her, har de ikke fått så mye interesse eller videre analyser fordi de ikke ville kunne brukes i typologiske eller kronologiske studier. Dette har ført til at disse gravene tradisjonelt har blitt lite skrevet om og omtalt videre, og man hadde tidligere tenkt at den førromerske jernalderen var en fattig og egalitær periode hvor sosiale skiller kanskje ikke var så skarpe, og det ikke var noen grunn til å måtte framheve seg i døden (Rødsrud 2004:275). Fra Danmark blir det trukket fram at den førromerske jernalderen var en tid med mye ekspansjon til fordel for landbruket, særlig på steder som tidligere hadde vært lite i bruk ellers, så funnfattig gravmateriale i forhold til andre perioder kan ikke nødvendigvis tyde på for eksempel et mindre innbyggertall eller innskrenking av bosetningene (Jensen 1997:103). Dette

Kapittel 6 – Diskusjon

kan også gjelde for Norge, som har fått mange av de samme tolkningene angående bosetningsmønstre.

Begravelseskikken i den førromerske jernalderen var som regel kremering av den døde, før restene ble plassert i en enkel gravurne og lagt i bakken som en flatmarksgrav, men de brente beina kunne også bare bli lagt ned i en grop i bakken (Bukkemoen 2015:97). Noen ganger ble det laget en liten haug eller røys som gravmarkør, men som oftest er det ikke noe man i dag kan se markerer en grav (Oma 2016:18; Rødsrud 2004:278; Solberg 2003:41). I enkelte tilfeller kunne branngravene opptre i steinlegginger, eller det kunne blitt reist en bautastein eller ei røys for å markere graven, særlig i den seinere delen av den førromerske jernalderen, siden gravrøyser ofte kan forbindes med eldre romertid har dette vært starten på en seinere gravtradisjon (Rødsrud 2004:279).

Fra Østfold er det undersøkt graver fra førromersk jernalder og overgangen til romertid ved Gunnarstorp, Hunn, Opstad, Store Dal og Ula. Bare 26 av de 106 undersøkte gravene i dette området hadde ikke en gravurne i form av et leirkar, og de fleste gravene hadde brente bein som i etterkant hadde blitt rensa, sannsynligvis som en del av gravleggingsritualet (Rødsrud 2004:279). Beinmengden i karene er likevel i sjeldne tilfeller nok til å tilsvare kreminga av et menneske, og tilsvarer vanligvis nærmere 20-35% av vekta man beregner til et fullstendig kremert skjelett. Hva som har skjedd i gravleggingsprosessen her kan man muligens tenke seg til via religionshistorie og antropologi (Rødsrud 2004:279-280). Ved kremering i nyere tider er det for eksempel noen som ønsker at noe, om ikke alt, av den gjenværende aska som er igjen skal bli spredd rundt om på et sted man følte en sammenkobling til, eller et sted man alltid hadde lyst til å besøke. Kanskje ble noe av restene etter kremasjonen brukt til å oppfylle siste ønsker, mens noe ble lagt ned i en gravurne og begravd for at et gravleggingsrituale skulle kunne finne sted.

Fra Jensens avhandling blir det nevnt at det er kun forrådskar mellom 20 og 40 centimeter som blir brukt til urner i graver (Jensen 2005:50). De samme typene leirkarene som ble deponert i myrene i Rogaland ble også brukt til gravurner ved branngraver. Forbindelsen mellom karet som ble brukt som en gravurne og husholdninga den holdt til i er ikke nødvendigvis noe som er lett å se i dag, men kan ha vært åpenbar for de som utførte ritualene (Zachrisson 2017:715). Gravmateriale og gravskikk kan sammen danne en analyse av et gravfelt, og gi et uttrykk for en symbolsk kommunikasjon mellom den døde og de gjenlevende. Dette kan bli sett i en rituell

Kapittel 6 – Diskusjon

kontekst, særlig når det kommer til forholdet mellom forfedre og guddommer (Rødsrud 2004:276-277).

Rødsrud trekker også paralleller til deponeringsøyeblikket i graver. I arkeologien har det vært forska mye på akkurat øyeblikket før deponering, og ved tidligere arkeologiske undersøkelser hang gjerne tanken om kompleksitet i gravskikk sammen med kompleksitet i sosial organisasjon i samfunnet. I etterkant har man vist at dette ikke nødvendigvis alltid er tilfellet, siden gravskikken kan være egalitær også i differensierte samfunn (Rødsrud 2004:277). Den postprosessuelle arkeologien på 1980-tallet kom med en ny oppfatning om tolkning av gravfunn, og det religiøse aspektet fikk en større vekt. Gravene fikk nå enda større tilknytning til menneskenes religiøse og rituelle forestillinger. Graven ble sett på som en del av et ritual og begravelsen som en overgangsrite, og den avdøde blir regna som i en liminal fase mellom livet og døden. Deponeringa ville da vært en del av denne prosessen, og ritualet og utførelsen kan ha blitt sett på som noe som var viktigere enn å måtte markere graven visuelt i etterkant (Rødsrud 2004:277). Det kom etter hvert opp forskjellige måter branngravene ble utført på. Fra Nord-Tyskland og opp mot Østfold, til dels også vest for Oslofjorden, var det en dominerende skikk å begrave alt som var igjen etter likbålet, mens i Jylland og på Vestlandet fortsatte tradisjonen med å rense beina før de blir gravlagt i urna (Solberg 2003).

Enkelte graver og gravfelt kan også ha vært et referansepunkt i landskapet, som ble brukt som grensemarkører for områder med større bosetning (Meling 2017:19). Gravene lå sjeldent for seg selv, men heller som en del av et større felt. Flesteparten av gravene i disse feltene er branngraver, men det kunne også være kontinuitet på plassen fra eldre deler av forhistorien, så man får et felt med blandede gravtradisjoner (Rødsrud 2004:276). Noen av disse gravene på feltet kan da ha vært mer markante enn de vanligvis ville vært under den førromerske jernalderen, som med bautasteiner eller gravrøyser. Førromerske graver fra Østfold er for eksempel knytta til store, samlede felt med stein plassert i ulike utforminger og mønstre (Bukkemoen 2015:96-97).

I løpet av den førromerske jernalderen gikk man over fra et standardisert sett av gravgods, ofte bestående av bare brente bein og keramikk, til det som hadde flere gjenstander som kunne virke å koble seg direkte opp mot individet (Rødsrud 2012:191). I Jylland kom det i tillegg etter hvert i løpet av romertida en tradisjon hvor drikkesett med individuelt tilpassa dekor skulle gravlegges sammen med den døde (Rødsrud 2012:116; Zachrisson 2017:715). Til tross for tidligere delte tradisjoner, fikk dette aldri tak i Rogaland, kanskje fordi de nettopp var tilpassa

individet og derfor ikke kunne representere et kollektiv. Etter hvert som Sentral-Europa fikk et bedre samarbeidsnettverk med Skandinavia, begynte romerske gjenstander og importvarer som symboliserte rikdom, som gryter av edle metaller som sølv, nok en gang å bli deponert som del av en rituell ofring, gjerne i form av gravgods (Jensen 2003:237-238).

Kollektivt eller individuelt?

Små deponeringer av dyr og leirkar, både med og uten mat, har tradisjonelt blitt tolka til å være en individuell handling, mens større dyreofringer, menneskeofring og verdifulle kultgjenstander har blitt tolka som kollektivt (Hansen 2006:125). Man kan, og har, stilt spørsmål om relasjonen mellom forskjellige typer deponeringer og de større gruppene og enkeltindividene som utfører handlingene gjentatte ganger. Når det kommer til spørsmålet om hvor mange som utførte rituelle deponeringer, kan man i noen tilfeller se på mengden funn. Et stort krigsbytteoffer bestående av store mengder sverd og menneskebein blir for eksempel av logiske grunner ikke antatt å være gjort av én person eller familie, men heller en større gruppe. Motsatt kunne man kanskje argumentert for at et mindre funnmateriale kunne betydd at det var færre til stede, som når man bare finner ett enkelt leirkar. Likevel kan ritualer innebære så mye mer enn kun selve nedleggelsen av leirkaret, som kan være det eneste arkeologer ser spor av etter et ellers utbrodert ritual (Hansen 2006:125).

Den myrdeponerte keramikken fra Forlev Nymølle har blitt tenkt til å være fra spesielle og uregelmessige begivenheter, siden leirkarene kan dateres til et tidsrom mellom både førromersk jernalder og romertid. En forklaring på dette har vært å oppfatte ofringene som kollektive handlinger utført av innbyggerne av dette området (Lund 2002:191). Dette kan altså tenkes å ha vært en lokal, kollektiv tradisjon, noe som ville gått imot tolkninga om leirkar og keramikk som individuelle deponeringer. Dette er sett ut i fra at større leirkaroffer fortsatt ville holdt seg klassifisert som nettopp et leirkaroffer, og ikke blitt sett i en større kontekst under for eksempel verdifulle kultgjenstander, som sett i tabell 4.

Kapittel 6 – Diskusjon

Tabell 4: Berta Stjernquists tolkningsmodell, som på bakgrunn av det fysiske offerobjektet avspeiler relasjonen mellom objekt og avsendergruppe/deltakere. Etter Stjernquist 1972, s. 47. Modellen er tatt fra Hansen 2006 s. 125.

Persongruppe	Takoffer	Offer for velstand
Individuel ofring	?	Lerkeoffer (diverse madofringer) Små ofringer af dyr
Kollektiv ofring	Våbenofferfund Værdifulde kultgenstande	Menneskeofringer Store ofringer af dyr Værdifulde kultgenstande

Et annet sted hvor man ser et samspill mellom det kollektive og det individe er på gravplasser. Ved gravplassene i den førromerske jernalderen er menneskene individuelt begravd, men de ligger likevel i så kort nærhet til hverandre at ved å gå gjennom gravplassen kunne man kanskje følt et kollektivt minne om alle de avdøde. Man kan se på helheta i feltet framfor den enkelte graven, og med dette oppnå ny innsikt (Rødsrud 2004:276). Alle de individuelle gravleggingene, som hver for seg kan ha hatt forskjellige ritualer, deltakere og gjøremåter, bygger sammen opp til en kollektiv tradisjon der personer skal gravlegges på akkurat dette stedet.

Det kollektive blir representert og reflektert i alle deler av materiell kultur. Så lenge noen jobber sammen om noe, enten det er gravplasser eller bosetninger, vil dette bli sett på som en felles utførelse på et felles areal (Rødsrud 2012:175). Gravskikk som fragmentering kan sette fokuset til den kollektive utførelsen av ritualer rundt gravlegginga (Rødsrud 2012:191) En kollektiv gravplass vil også bestå av individuelle graver, så man kommer ikke utenom at det kan være en flytende grense mellom noe som kanskje virker som et hardt skille. På grunn av stort sett manglende gravgaver som kan indikere status har den førromerske jernalderen blitt sett på som å være et egalitært samfunn eller å ha vært prega av en materiell likhet, særlig hvis man sammenlikner med graver fra bronsealderen og romertida. Fordeling av jord har også blitt sett på som å være et kollektivt anliggende, der flere deler på arbeidet jorda medfører (Bukkemoen 2015:96).

Det kollektive mot det individe kan også tenkes å komme opp blant menneskene i seg selv, særlig opp når det gjelder møtesteder som mange ville brukt. Hvem som er der, hvordan de opplever hverandre, hva slags sosiale relasjoner man har til hverandre og andre grupper, og hvordan de sammen var med på å lage minner og historier (Berggren 2010:359). Individuelle

minner om en kollektiv opplevelse kan være med på å gi forskjellige synspunkter, siden alle har egne tanker og følelser om hva som skjedde.

Av de analyserte leirkarene fra denne oppgava, vil ifølge tidligere tolkningsmodeller flestparten av dem bli sett på som deponert for seg selv, og ville kanskje derfor hatt blitt tolka som individuelle deponeringer. S3901b hadde flere kar i nærheten av hverandre, og dersom man regner med at alle disse deponeringene er gjort samtidig, kan det her begynne å nærme seg grensa for hva man tidligere har tenkt kunne vært kollektivt, særlig hvis det må ha vært et større funn med flere gjenstander.

Keramikk i husholdet og landskapet

En jernalderboplass kan i arkeologien dekke alt fra enkle groper, kulturlag med et par skår av keramikk og ildsteder til spor av hus i en større landsby (Hedeager 1992:148). Dersom man tenker hvor leirkaret vanligvis befinner seg når det er i bruk i den førromerske jernalderen, vil en husholdning kunne komme opp som et forslag for hvem som kan ha brukt et leirkar. Hos den utvidede familien ville kanskje karet vært i bruk hver dag, basert på om det er et kokekar eller oppbevaringskar. Enkeltpersoner ville nok derfor neppe tatt noe som mange brukte, og for seg selv kommet fram til at dette karet skal bli lagt ned i ei myr, uten å forhøre seg med resten av husholdninga først. Basert på hvor høyt antall personer man er villig til å sette grense på når man omtaler noe som individuelt, eller hvor mange som er minimum før noe er kollektivt, vil en gruppe i en husholdning kunne havne et sted midt mellom disse to kategoriene. Spørsmålet gjenstår fortsatt om hvor mange som kunne være med på en rituell deponering av et kar i myra, men her er det vanskelig å sette en fast grense på at det må være mellom et visst antall.

Mellom et individ og det store kollektivet finnes det en husholdning, gjerne bestående av en familiegruppe. Husholdninga som en liten gruppe blir sjeldent nevnt videre, siden det ofte havner mellom et enkelt individ og en større gruppe som kunne tatt for seg store krigsbyttedeponeringer. På Vestlandet var det vanlige kar fra husholdninger som ble deponert i våtmark, og hvert kar kunne kanskje representere hvert sitt hushold. I Jylland var det for eksempel sannsynlig at lederen i husholdet kunne lede deponeringsritualer rundt våtmark, og

kanskje kunne det samme tenkes å gjelde rundt myrene man finner i Rogaland (Zachrisson 2017:715).

Dersom man skal bruke eksempler fra norsk bebyggelsesforskning, ser man på Østlandet at husene i den førromerske jernalderen er relativt lite utforskede. På Vestlandet er langhusene og deres utvikling mye bedre kjent, og man kan her lage huskronologier, særlig basert på husene funnet ved Forsandsmoen (Bukkemoen 2015:97). I mange hus kunne et hushold bestå av både dyr og mennesker, siden alle kunne bo under det samme taket i et langhus (Oma 2016:13). I starten av bronsealderen kunne husene være store, som ved Forsandmoen i Rogaland, med opptil 22 meters lengde og 8 meter bredde, før de ble mindre mot slutten av perioden og fikk et mer markant skille mellom områdene for dyr og mennesker innad i huset. I den førromerske jernalderen var husene som regel mye mindre, ofte nede i 8-10 meters lengde og 4-6 meter bredde. I tillegg til at huskonstruksjonene i seg selv var mindre, regner man med at det kanskje er flere mindre småhus som danner et gårdsanlegg istedenfor seinere perioders større langhus (Løken 1998:108). Bosetningene i løpet av tida ved Forsandmoen kunne ha flere langhus i det samme området, med 3-7 gårder ganske i nærheten av hverandre (Oma 2016:15). Radiokarbondatering har fastsatt at bosetninga her har hatt kontinuitet på en periode på over to tusen år, helt fra eldre bronsealder, rundt år 1500-1400 fvt., og fram til starten av merovingertida rundt år 600-650 evt. (Løken 1998:107; Oma 2016:15).

Under den førromerske jernalderen lå bygningene ganske spredt, med hus på tre forskjellige steder med flere hundre meter avstand mellom hver av dem, og en liten gruppe på to-tre hus hvert sted. En tolkning på dette er at bosetninga er spredd i mindre enheter til fordel for drift, hver med sine marker rundt boplassene (Løken 1988:10). Sannsynligvis bodde det bare en eller et par familier her av gangen (Solberg 2003:56). Hvor mange som var i hver familie kan være vanskelig å si. Man kan kanskje regne med at den typiske familien var større enn dagens kjernefamilie, og kunne i tillegg til foreldre og barna deres også bestå av for eksempel besteforeldre, tanter, onkler, søskenbarn og ellers andre ugifte slektninger. Det er likevel blitt framstilt teorier om at størrelsen på de førromerske husene, som er betraktelig mindre enn bronsealderhusene kunne være og nå vanligvis med en lengde på ikke veldig mange meter i forhold, betyr at det ikke lenger er store familiegrupper som bor under samme tak, men heller kjernefamilien sammen med dyr i en egen fjøsdel (Bukkemoen 2015:98). Størrelsen på langhuset kunne gi begrensinger til hvor mange som bodde der, men hvor tett man bodde inne i huset kunne nok variere, så ideen om en større familiegruppe trenger ikke nødvendigvis å gå helt bort.

Kapittel 6 – Diskusjon

Generelt har keramikk en viktig funksjon i huset i den første delen av tidlig jernalder (Rødsrud 2016:84-85). De samme bordkarene, særlig de som har hatt en høyde på over 10 cm, kan knyttes til både korttidslagring, tilberedning og konsumpsjon (Rødsrud 2012:83). I Askim i Østfold er i utgravninga av et førromersk langhus har det blitt funnet skår av et grovmagra leirkar i ei grop rundt et ildsted, og karet blir tenkt til å ha oppbevart kanskje korn eller fødevarer, eventuelt vann. Like i nærheten ble det i en nedgravning av en takbærende stolpe funnet flere keramikkskår med fastbrente matskorper. Disse karene kan derfor ha hatt som funksjon å være med på å tilberede mat og måltid, på grunn av deres nærhet til ildstedet (Bukkemoen 2015:108).

I utgravninger av de førromerske husene fra Forsandmoen er det funnet relativt få forekomster av funn, men det har likevel kommet opp en del grov, kvartsmagra keramikk og et par skår av klebersteinskar. Noen hus er funntomme, mens i et tilfelle i hus 58 fant man bunnen av et kvartsmagra leirkar nederst i et stolpehull, plassert der etter at den takbærende stolpa hadde blitt reist, antakeligvis fra da huset ble fraflytta i bronsealder eller tidlig førromersk jernalder (Løken 2020:44; Pilø 1989:59). I et annet stolpehull, dette tilhørende hus 119, ble det funnet et nesten helt leirkar sammen med en malestein, datert til overgangen mellom førromersk jernalder og romertid. Leirkar i stolpehull har blitt tenkt til å noen ganger kunne være et fundamentoffer i sammenheng med bygging av huset (Løken 2020:44). Fundamentoffer er en form for ritual man kan finne flere steder i verden, blant annet i flere asiatiske og afrikanske land og middelalderens Europa. Her vil et offer finne sted når en ny bygning blir reist, og en teori er at denne ideen skal ha oppstått for å blidgjøre guder både for vann og jord etter å ha gått inn på deres område i byggeprosessen (Ó Súilleabháin 1945:50). Andre teorier for fundamentofferets opprinnelse er at ofring av enten mennesker eller dyr ville gjøre bygningens fundament sterkere, som ville gjøre den bedre rusta mot både angrep, vær og vind, eller at ånden til offeret skulle beskytte mot andre skapninger (Ó Súilleabháin 1945:50). Det var ikke alltid levende offer som ble brukt, i noen tilfeller kunne det for eksempel holde med skygger eller steiner. Noe som er lettere å se spor av som ligger nærmere opp mot nyere tid er for eksempel egg, spillkort, stearinlys, grønnsaker, vin, mynter og avisklipp, de sistnevnte noe som gjør det lettere å kunne datere når fundamentet ble bygd (Ó Súilleabháin 1945:51-52). På samme måte kan kanskje leirkarene ha symbolisert noe som skulle velsigne eller beskytte det nye huset i førromersk jernalder, i tillegg til at det i etterkant for arkeologer er noe man kan bruke som dateringsmetode for husene. Konteksten til slike funn kan likevel være vanskelig, siden det ikke er noen garanti for at keramikk som har blitt funnet i et stolpehull har den samme

Kapittel 6 – Diskusjon

datering og er fra den samme fasen som trestolpa. Kanskje har karet ligget der og stolpa har i seinere tid blitt bytta ut og plassert på akkurat det samme stedet, noe som gjør at karet kan få en eldre datering enn den nåværende generasjonen av huset. Andre typer datering, som for eksempel pollenanalyser og C14-datering, kan her hjelpe til med å gi et annet innblikk og i mange tilfeller en fastere form for datering.

Husholdningene i for eksempel Jylland var også annerledes enn i Rogaland. Her bodde man i løpet av hele jernaldrene i tilsvarende landsbyer, noe som var på en større skala enn de små husgruppene man finner på Forsandsmoen. De fleste lokalitetene er datert til førromersk jernalder og eldre romertid, men noen går også opp til merovingertid (Hedeager 1992:148). Enkelte gravfunn og seinere gulldeponeringer ligger i umiddelbar nærhet til boplassene, så disse hadde sannsynligvis en sammenheng og nærhet med hverandre (Hedeager 1992:150). Landsbyer kan muligens indikere at det kunne vært et tettere samarbeid mellom menneskene på dette området, med kollektive arbeidsoppgaver innad på grunn av den felles bruken av det samme kulturlandskapet.

Keramikk er også å finne på andre liminale steder i landskapet enn kun i myra. Valget av deponeringsplass er det liten sjans for å ha vært tilfeldig, og stedet har sannsynligvis vært betydningsfullt for samfunnet på både en religiøs og en sosial måte (Rødsrud 2004:277). Ved ei menneskeskapt, antatt rituell røys på Jæren fra perioden bronsealder-førromersk jernalder kan man se fragmenter av leirkar. Dette kan være som del av en markering for ekspansjon av egen eiendom i boligsammenheng. Eiendomsgrensene var flytende og ble ofte endra, siden gårder gjerne ble reetablert når nye generasjoner tok over etter de forrige (Meling 2020:93-94). Keramikk kan ses på som et sluttprodukt, hvor leire og kvarts har gått gjennom forskjellige prosesser mens det ble bearbeida, forma og brent. Da røysa ble konstruert, gikk leirkaret gjennom enda en transformativ prosess i form av knusing, og fragmentene ble lagt ned mellom steinene (Meling 2020:94). I røysa finner man også gjenstander som selv har og kan representere dualitet, og som kan symbolisere flere steder og transformativ stadier. Hjortebein, hvor hjorten krysser grensene mellom utmark og innmark, skog og dyrka mark, skjell man finner i sonen mellom land og hav, malesteiner som transformerer korn fra bruk av naturen til kulturen, og keramikken som knytter sammen naturelementene leire og kvarts (Meling 2020:94). Man ser altså her et eksempel på leirkar i førromersk jernalder som kunne deponeres rituelt, og ikke bare av rent praktiske grunner. En teori om hvorfor røysene har blitt konstruert er at menneskene følte de hadde forstyrret landskapet og dets naturlige grenser. Beitemark, skogsområder, åkrer og boplasser fører til rydding og ekspansjon i landskapet, så

Kapittel 6 – Diskusjon

for å gjøre opp for dette og å gjenopprette balansen kunne man gi noe med en iboende dualitet (Meling 2020:94).

Fra Rogaland er det rundt 100 heller og huler med spor av aktivitet registrert fra forhistorisk tid, de fleste av disse rundt kysten og nord på Jæren (Meling 2017:14). Kun et par av disse har hatt arkeologiske undersøkelser og utgravninger, men man har her funnet artefakter av stein, keramikk og gjenstander av metall, som kan hjelpe til med å fastslå datering. I noen av dem er det funnet keramikk som med C14-datering i kulturlaget rundt er datert til førromersk jernalder, men disse kunne ikke dateres videre typologisk (Meling 2017:14). Pollenanalyser viser at det var beiteområder rundt, og også spor av svirydding av skog for å få et større tilgjengelig område til beitinga. Noen av hellerne har ligget i relativ kort nærhet til samtidige gårdsbosetninger, funnet et par hundre meter unna, og mens andre er noe lenger borte enn dette, er ingen av dem mer enn tre kilometer avstand fra gunstige jordbruksområder der man kan se i landskapet at det potensielt har vært et gårdsanlegg, selv uten arkeologiske undersøkelser (Meling 2017:16-17). Det arkeologiske materialet fra førromersk jernalder gir inntrykk av at hellerne ble tatt i bruk sporadisk og i korte perioder av gangen, og lengden på oppholdet kunne være basert på størrelsen, hvor større heller ofte betydde lengre opphold. Varigheten på oppholdene er vanskelig å si noe videre om, men rester etter maritime ressurser som skjell og bein av sjøpattedyr og fisk kan vise at besøkene hadde spesifikke mål, som en boplass for en familie som drev mye med jakt og fangst, eller at et fellesskap bytta på hvem som var der, slik at å få inn disse ressursene ble en kollektiv oppgave (Meling 2017:17-18). Mot slutten av den førromerske jernalderen kan det virke som at mye av den kollektive bruken av heller for å markere rettigheter i beitelandskapet går bort, siden gårdene stadig måtte reetableres i landskapet blir de etter hvert erstatta av en mer stabil gårdsstruktur, så det som måtte løses felles kom mer i bakgrunnen. Grunnlaget for en felles bruk og utnyttelse av utmarksressurser kan derfor ha blitt bytta ut med en mer individuell bruk, som var kobla mer opp mot enkeltgårdene enn fellesskapet (Meling 2017:19-20).

Bruken av kar i myra har visse fellestrekk med bruken i husholdninga. Det at det kan brukes som oppbevaring er en selvfølge, men også det at de kan brukes som beholdere dersom man tenker på verdensbildet som kan ha fantes i den førromerske jernalderen, hvor karet kanskje kan ha blitt metaforisk fylt med noe annet. Dersom man regner med at kar i stolpehull ville vært en form for fundamentoffer og en viktig del av et ritual rundt dette, kan karet ha betydd det samme her som når det blir deponert i myra. På samme måte som i myra vil det i mange tilfeller være vanskelig å kunne hente karet opp igjen, så det er derfor ment til å være på dette

stedet fra da av. Ellers i landskapet er det ikke alltid keramikken er bevisst rituellet deponert, da det noen ganger kan være for eksempel spor fra en boplass som har blitt igjen etter at menneskene har flytta videre på seg. Dersom keramikken blir funnet ved liminale steder i landskapet kan dette i det minste peke mot at det har vært menneskelig bruk ved disse stedene, og at de har hatt et bevisst forhold til naturen rundt dette stedet.

Hva representerer et kar?

Fra den førromerske jernalder ser vi i Norge at den samme typen leirkar kan finnes igjen i funn både fra boplasser, i graver og i myra (Pilø 1989:25). Hva karet betyr og representerer kan variere ut fra konteksten, både ved bruken gjort av datidas mennesker og ved funnet gjort av nåtidas arkeologer. Karet kan ha innhold eller være tomt, være helt eller fragmentert, være i aktivt bruk, stå til pynt eller vært stua bort til et hjørne i et lagerrom og ikke tatt fram før det igjen var bruk for det. Det kan ha vært brukt i generasjoner og bli tatt godt vare på, eller det kan ha blitt sett på som en bruksvare uten noen større materiell verdi annet enn det rent praktiske det hadde å tilby.

En viktig del av karets bruk kan ha vært rundt mat og servering. Måltid og matlaging kan ses på som en form for kollektiv oppførsel og handling (Bukkemoen 2021:42-43). Store kokegroper fra den eldre jernalderen i Avaldsnes kan for eksempel vise til større kollektive måltider, siden disse kunne bli brukt til å steke kjøtt og for å holde kommunale måltider for en større samling mennesker, sannsynligvis som store festmåltider (Zachrisson 2017:715-716). Ser man på disse måltidene som ritualiserte handlinger, vil de i tillegg få en enda viktigere betydning ved at de blir tenkt på som noe sosialt og praktisk (Berggren 2010:119). Et serveringskar som blir brukt av en familie kan da for eksempel representere alle måltidene man har laget og hatt sammen, kanskje også sammen med gjester. Gjestebud som en sosial arena kan bidra til å skape en forståelse der to parter kan møtes, og giver og mottaker faller i hver sin bestemte rolle. I denne situasjonen kan et kar representere og gjenspeile sosial status og maktforhold (Rødsrud 2012:29). Keramikken og karet kan derfor utnyttes både til vanlig bruk, og som et symbol på status blant andre. Kokekar og drikkeservise kan for eksempel representere symbolsk kapital, hvor man får et forhold mellom den dominerende og troverdige

Kapittel 6 – Diskusjon

som eier karene, og den dominerte som er vitne til en framvisning av makt (Rødstrud 2012:23-24).

En deponering av en hel gjenstand kan virke rart, siden den fortsatt har en bruksverdi. En gjenstand kan likevel få en ny verdi ved å ha en forbindelse til et eller flere mennesker, ved at det var akkurat de som tok gjenstanden i bruk. Dens identitet kan derfor knyttes opp mot andres. Er det for eksempel et leirkar som har blitt gitt som gave fra en kvinne til en annen, vil det fortsatt ha historien om dette hvis det skulle blitt gitt videre til en tredje person (Lund 2009:37-38). Gjenstandsbiografien til karet kan derfor ha en spesiell tilknytning til flere personer. Hvor det ble produsert, hvem som brukte det, hva det ble brukt til og hvor det til slutt havner kan ha noe å si på at det var akkurat dette leirkaret som skulle bli deponert på dette stedet og av personene som brukte det (Lund 2009:107-108).

Leirkarene kan også ha en multivokal funksjon, hvor en gjenstand fra dagliglivet kan få en annen mening ved hjelp av et ritual, og derfor kan inneholde flere forskjellige meningsinnhold i ulike sammenhenger. Særlig i graver kan karet for eksempel representere konsumpsjon, og hvis man plasserer beina til den avdøde i karet kan dette være en metafor for konsumeringa av den døde kroppen. Den ubrente urnen kan også ses på som et prestisjefyllt offer, siden den sammen med brente bein har blitt et bevisst valg på kombinasjon og dualitet (Rødstrud 2012:10,112). I bruken til daglig kan karet også ha dette som en underliggende bakgrunn (Rødstrud 2012:10). Leirkaret som brukt i matlaging og servering vil også kunne gi naturlige assosiasjoner til konsumpsjon, hvor den daglige bruken og nærheten til mat videre kan bekrefte og forsterke dette.

Karet kan representere noe brukbart, kanskje spesielt når det er snakk om fra den førromerske jernalderen. Når formene på karet hadde så lite variasjon, var det lite spesialisert til én spesiell ting, men var heller fleksibelt og kunne brukes til det man synes det var passende å bruke det til. Dersom et kar blir deponert i ei myr, særlig hvis man ikke hadde som formål å hente det opp igjen, vil dette bety at det ble sett på som verdifullt nok til å kunne gjøre dette, og med et grunnlag bak det. Minnet om karet havner nå et annet sted, hvor det blir sett på som mer nødvendig enn i et hushold.

Keramikken og karets verdi i ritualer og deponering kan også muligens være at det representerer noe som kan være både skjørt og transformativt. Både hva det tidligere har vært brukt til og hva det nå rommer eller ikke rommer etter nedleggelsen kan ha vært viktig for hva det ville representere i akkurat denne situasjonen. Karets rolle i graven kan for eksempel ses

Kapittel 6 – Diskusjon

på som en type materiell levning som følge av ritualer, som tar for seg liv, død og mytiske uttrykk. Karet i seg selv representerer da noe hellig, siden det manifesterer det hellige i form av et objekt, og fungere som et ledd som binder sammen forskjellige grupper eller kulturer (Rødsrud 2012:13). Karet i myra kan ha representert et offer som har hatt en forbindelse med fruktbarhet, slik man tradisjonelt har tolka det basert på mye av verdensbildet man har tenkt til å ha vært framtreddende i jernalderen. Det kan også ha representert noe annet, som en personlig forbindelse mellom mennesker i en husholdning og landskapet rundt seg.

Konklusjon

Myrdeponeringer har en lang historie som kan dateres tilbake til mesolitikum. Keramikken er ikke det som tradisjonelt har fått mest oppmerksomhet i funnene hverken fra myr, graver eller hus, til tross for at dette har vært den gjenstandstypen man har flest funn av. I stedet for å kun se leirkaret som en type beholder for noe annet, kan man se det for seg selv og få et større innblikk i hvorfor man bruker det i det hele tatt og situasjoner hvor karet har vært relevant. Sett gjennom handlinger i ritualer, plassering i landskapet, bruken ved måltider, i graver, i husholdet, og via leirkarets gjenstandsbiografi får keramikken et nytt liv, og en større historie å fortelle om menneskene som kom før oss.

I denne oppgava har seks museumsnummer med tilhørende grove, kvartsmagrede leirkar datert til den førromerske jernalderen i Rogaland blitt nærmere analysert for å finne ut ritualer rundt seg, og karene som hadde blitt funnet i myrer. Man kan tyde seg fram til fragmentering av flere kar og en mulig rituell brenning av selve karet, og et av karene har også matskorper, som betyr at det hadde en bevist sammenheng med mat og måltid og kunne ha blitt brukt som et serveringskar eller tilberedningskar. I et tilfelle kan det også se ut som at et eller flere av karene kan ha inneholdt rester av noe som har vært utsatt for en rituell brenning, før det ble lagt ned i karet. Formene og målene på alle karene ser ut til å ligge nærmest forrådskar, som peker mot at karene har blitt tatt i bruk i husholdninger for å oppbevare noe før de seinere ble deponerte. Forklaringer på hvorfor man ville deponere noe i myr har tidligere vært funksjonelle og profane, som når man bruker den som en midlertidig oppbevaringsplass, eller de kunne være sakrale, hvor et ritual fant sted og det ikke var meningen at noe skulle hentes opp igjen. I nyere tid ser man mer på handlingene i seg selv, enn å fokusere på hvem et tidligere tenkt offer skulle være ment til.

Deponeringene i Rogaland har både likheter og forskjeller med Jylland lenger sør i Skandinavia. Noen av formene på keramikken er de samme, men det virker til å være både større utvalg og flere funn i Jylland, med kar som ble laget til en bestemt funksjon. Karene i Rogaland har relativt lite variasjon i forhold, og ble brukt mer fleksibelt. Man ser de samme formene i myrdeponeringer, hushold og i graver, av og til også de samme karene, som spiller flere roller i løpet av sin brukstid.

Diskusjoner om at en deponering, særlig av leirkar i myr, kan ses på som noe kollektivt eller som noe individuelt har vist at det også kan tenkes at det finnes en mellomting i husholdet, som ikke alltid blir nevnt videre. Disse deponeringene med enkeltfunn av leirkar har tradisjonelt

Konklusjon

blitt sett på som individuelt, da det ikke er store funn med materiale som hadde krevd en innsats fra mange deltakere å få tak i. Siden det er vanskelig å sette en maksgrense på hvor mange som kan være med på å være vitne til og som kunne ta del i ritualer, er det likevel ikke sikkert at dette alltid er tilfellet. Leirkaret hører som regel til et hushold, og deres felles bruk av det kan reflektere hvem her som utfører deponeringa. Særlig hvis myrdeponeringene inneholder flere kar som ser ut til å være deponert samtidig, kan man tenke seg at det er flere som har vært med på ritualene, og at ett kar for eksempel kan representere ett hushold.

Forslag til videre forskning på temaet kan for eksempel være å gå i dybden på andre typer kar, enten det er deponert i myr eller mark, siden det er en av funnkategoriene vi har flest av fra den norske førromerske jernalderen. Norske myrfunn har ikke nødvendigvis et like stort utvalg og variasjon av myrdeponerte gjenstander som for eksempel Danmark har, men å se tradisjoner på de funnene vi har kan vise til relasjoner og likheter mellom andre steder og man kan trekke paralleller for å forstå et ellers begrensa utvalg materiale. Kanskje vil det i framtidige utgravninger dukke opp myrkar hvor det ser ut som om det har blitt utført andre typer ritualer, og man kan sammenlikne dette med de som allerede er kjente.

Bibliografi

Bibliografi

Albrechtsen, Erling

1973 *Fynske jernaldergrave : 5 : Nye fund*. Munksgaard, København.

Battaglia, Marco

2001 Nerthus as a Female Deity: The 'interpretatio romana' and Tacitus' 'Germania,' XL revisited. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 55(1):1-14.

Bay, Sv Aage

1952 *Da mosen var helligt sted : samfundsliv og tro i Nordens forhistorie*. Reitzel, København.

Becker, C. J.

1971 "Mosepotter" fra Danmarks jernalder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*.

Bell, Catherine

1992 *Ritual theory, ritual practice*. Oxford University Press, New York.

Berggren, Åsa

2010 Med kärret som källa : om begreppen offer och ritual inom arkeologin. 13, Nordic Academic Press, Lund.

Bradley, Richard

1990 *The passage of arms : an archaeological analysis of prehistoric hoards and votive deposits*. Cambridge University Press, Cambridge.

2000 *An archaeology of natural places*. Routledge, London.

Brück, J.

1999 Ritual and Rationality: Some Problems of Interpretation in European Archaeology. *European journal of archaeology* 2(3):313-344.

Bukkemoen, Grethe Bjørkan

2015 Ett hus - mange livsløp. Boligens biografi i førromersk jernalder belyst gjennom et gårdsanlegg i Askim. *Viking* 78.

Bibliografi

2021 An archaeology of commensal spaces : crafts, culinary practice and the household in the transition from the early to the late iron age in Norway : Vol. I. Vol. I, UiO, University of Oslo, Faculty of Humanities, Oslo.

Bukkemoen, Grethe Bjørkan

2016 Cooking and feasting: Changes in food practice in the iron age. In *The Agrarian life of the North 2000 BC - AD 1000 : studies in rural settlement and farming in Norway*, edited by Frode Iversen, and Håkan Petersson. Translated by Sean D. Denham, and Fredrik Sundman. Portal, Kristiansand.

Bukkemoen, Grethe Bjørkan og Kjetil Skare

2018 Humans, Animals and Water The Deposition of Human and Animal Remains in Norwegian Wetlands. *Journal of Wetland Archaeology* 18(1):35-55.

Bøe, Johs

1931 *Jernalderens keramikk i Norge*. Bergens museums skrifter (trykt utg.), Bergen.

Carver, M. O. H., Alexandra Sanmark og Sarah Semple

2010 *Signals of belief in early England : Anglo-Saxon paganism revisited*. Oxbow Books, Oxford.

Chapman, John

2000 *Fragmentation in archaeology : people, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe*. Routledge, London.

Deetz, James

1977 *In Small Things Forgotten : The Archaeology of Early American life*. Anchor books. Doubleday, New York.

Fleseland, Marita

2014 Myrdeponerte kar fra førromersk jernalder på Vestlandet : en analyse. Universitetet i Bergen, Bergen.

Fredriksen, Per Ditlef, Christian Løchsen Rødsrud og Francesco Caruso

2020 What Happened at Augland? A Social Chronology for the Demise of a Roman Iron Age Ceramic Workshop in South Norway.

Gansum, Terje

Bibliografi

2002 Fra jord til handling. In *Plats och praxis : studier av nordisk förkristen ritual*, Vol 2, edited by Kristina Jennbert, Anders Andréén, and Catharina Raudvere. Vågar till Midgård. Nordic Academic Press, Lund.

Gell, Alfred

1998 *Art and agency : an anthropological theory*. Clarendon Press, Oxford.

Gosden, Chris

2005 What Do Objects Want? *Journal of archaeological method and theory* 12(3):193-211.

Gosden, Chris og Yvonne Marshall

1999 The cultural biography of objects. *World archaeology* 31(2):169-178.

Habbe, Peter

2006 How to sort out ritual from context of practice. In *Old Norse religion in long-term perspectives : origins, changes and interactions : an international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*, Vol 8, edited by Anders Andréén, Kristina Jennbert, and Catharina Raudvere. Nordic Academic Press, Lund.

Hansen, Jesper

2006 Offertradition og religion i ældre jernalder i Sydsandinavien – med særlig henblik på bebyggelsesofringer. *Kuml* 55(55):117-175.

Haue, Niels

2019 Keramik. In *De dræbte krigere i Alken Enge: efterkrigsritualer i ældre jernalder*, Vol 108, edited by Mette Løvschal, Rasmus Birch Iversen, and Mads Kähler Holst. Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg.

Hedeager, Lotte

1992 *Danmarks jernalder : mellem stamme og stat*. Aarhus Universitetsforlag, Århus.

1999 *Skygger av en annen virkelighet: Oldnordiske myter*. Translated by Kåre A. Lie. Pax Forlag A/S, Oslo.

2017 *Arkeologi kort fortalt*. Pax forlag, Sverige.

Hoftun, Oddgeir

1998 Kultisk keramikk i jernalderen. *Fornvännen* 93(2):81-88.

Bibliografi

Holtorf, Cornelius

2002 Notes on the Life History of a Pot Sherd. *Journal of material culture* 7(1):49-71.

Jensen, Claus Kjeld

2005 *Kontekstuel kronologi: en revision af det kronologiske grundlag for førromersk jernalder i Sydsandinavien*, Vol. v. 1. Forlaget Kulturlaget, Århus.

Jensen, Jørgen

1997 *Fra bronze- til jernalder : en kronologisk undersøgelse*. Nordiske fortidsminder. Serie B. Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København.

2003 *The Prehistory of Denmark*. Routledge, London and New York.

Kaliff, Anders

2004 Offerritual och gravplatser - några kommentarer kring sambandet mellan arkeologisk terminologi och tolkning. In *Mellom himmel og jord: Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi, Isegran 31. januar - 2. februar 2002*, Vol. 2, edited by Lene; Hedeager Melheim, Lotte; Oma, Kristin. Oslo Arkeologiske Serie. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, Universitetet i Oslo, Oslo.

Kaul, Flemming

2003 *Mosen - porten til den anden verden*. Sejrens Triumf. Norden i skyggen af det romerske Imperium. Nationalmuseet, København.

Kristoffersen, Siv og Bente Magnus

2010 *Spannformete kar : utvikling og variasjon*. Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger.

Kristoffersen, Siv og Terje Østigård

2006 "Dødsmyter" - regisering av ritualer og variasjon i likbehandling i folkevandringstid. In *Lik og ulik. Tilnærming til variasjon i gravskikk*. Universitetet i Bergen.

Kudahl, Helge J.

2007 *Ravnehovedringe og stormandsalliancer i romersk jernalder*. Attika, Vordingborg.

Larsen, Nicolai Garhøj og Poul Baltzer Heide

Bibliografi

2020 Wealth and Wetlands: Two Millennia of Landscape History in and around Haagerup, on the Island of Funen, Denmark. *Landscapes* 21(1):2-25.

Lund, Julie

2009 Åsted og vadested : deponeringer, genstandsbiografier og rumlig strukturering som kilde til vikingetidens kognitive landskaber. nr. 389, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo Unipub, Oslo.

2019 Alken Enge som rituel plads: Deponeringer i lyset af fragmentering, skelettering og dannelsen af en ny rituel plads. In *De dræbte krigere i Alken Enge: efterkrigsritualer i ældre jernalder*, Vol 108, edited by Mette Løvschal, Rasmus Birch Iversen, and Mads Kähler Holst. Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg.

Lund, Jørgen

2002 Forlev Nymølle – En offerplads fra yngre førromersk jernalder. *Kuml* 51(51):143-195.

Løken, Trond

1988 *Bygg fra fortiden : Forsand i Rogaland : bebyggelses-sentrum gjennom 2000 år*. AmS-småtrykk (trykt utg.). Museet, Stavanger.

1998 Hustyper og sosialstruktur gjennom bronsealder på Forsandmoen, Rogaland, sørvest-Norge. Arkeologisk museum i Stavanger.

2020 Bronze Age and Early Iron Age house and settlement development at Forsandmoen, south-western Norway. *AmS-Skrifter* (28):1-300.

Løvschal, Mette og Mads Kähler Holst

2018 Governing martial traditions: Post-conflict ritual sites in Iron Age Northern Europe (200 BC–AD 200). *Journal of anthropological archaeology* 50:27-39.

Meling, Trond

2017 Hellere i Rogaland og bruken av landskapet i førromersk jernalder.

2020 Hverken grav eller rydning – rituelle røyser fra yngre bronsealder–førromersk jernalder på Sømme i Rogaland. *AmS-Varia* (61):87-97.

Müller-Wille, Michael

2002 Offerplatser på kontinenten: Några exempel från förkristen tid. In *Plats och praxis : studier av nordisk förkristen ritual*, Vol 2, edited by Kristina Jennbert, Anders Andréén, and Catharina Raudvere. Vägar till Midgård. Nordic Academic Press, Lund.

Bibliografi

Näsman, Ulf

1994 Liv och död. Sydskanadinaviska grav- och offerriter från 200 til 1000 e.Kr. In *Myte og Ritual i det førkristne Norden: Et symposium*, edited by Jens Peter; Drobin Schjødt, Ulf; Pentikäinen, Juha; Steinsland, Gro; Sørensen, Preben Meulengracht. Odense Universitetsforlag, Odense.

Ó Súilleabháin, Seán

1945 Foundation Sacrifices. *Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland* 75(1):45-52.

Olsen, Bjørnar

2014 *Fra ting til tekst: Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. 4. ed. Universitetsforlaget, Oslo.

Oma, Kristin Armstrong

2016 Long time - long house. In *The Agrarian life of the North 2000 BC - AD 1000 : studies in rural settlement and farming in Norway*, edited by Frode Iversen, and Håkan Petersson. Translated by Sean D. Denham, and Fredrik Sundman. Portal, Kristiansand.

Orton, Clive, Paul Tyers og Alan Vince

1993 *Pottery in archaeology*. Cambridge manuals in archaeology. Cambridge University Press, Cambridge.

Pilø, Lars

1989 Den førromerske jernalder i Vestnorge : et kulturhistorisk tolkningsforsøk. L. Pilø, Bergen.

Prescott, Christopher og Håkon Glørstad

2012 *Becoming European : the transformation of third millennium Northern and Western Europe*. Oxbow books, Oxford.

Renfrew, Colin og Paul Bahn

2016 *Archaeology: Theory, Methods and Practice*. 7. ed. Thames & Hudson, London.

Rundberget, Bernt

2008 Et kort omriss av jernvinna i Sør-Norge. *I Jernvinna på Agder. Jernvinneseminaret i Sirdal 25.-26. oktober 2007*.

Bibliografi

Rødsrud, Christian

2004 Gravfelt fra førromersk jernalder og overgangen til romertid. In *Mellom himmel og jord: Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi, Isegran 31. januar - 2. februar 2002*, Vol Vol. 2, edited by Lene; Hedeager Melheim, Lotte; Oma, Kristin. Oslo Arkeologiske Serie. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, Universitetet i Oslo, Oslo.

Rødsrud, Christian Løchsen

2012 I liv og død : keramikkenes sosiale kronologi i eldre jernalder, Universitetet i Oslo, Kulturhistorisk museum, Oslo.

2016 Why did pottery production cease in Norway during the transition to the late iron age? In *The Agrarian life of the North 2000 BC - AD 1000 : studies in rural settlement and farming in Norway*, edited by Frode Iversen, and Håkan Petersson. Translated by Sean D. Denham, and Fredrik Sundman. Portal, Kristiansand.

Shetelig, Haakon

1913 *Myrfund av lerkar fra tidlig jernalder*, S.l.

Smyth, Jessica, Robert Berstan, Emmanuelle Casanova, Finbar McCormick, Isabella Mulhall, Maeve Sikora, Chris Synnott og Richard P. Evershed

2019 Four millennia of dairy surplus and deposition revealed through compound-specific stable isotope analysis and radiocarbon dating of Irish bog butters. *Sci Rep* 9(1):4559.

Solberg, Bergljot

2003 *Jernalderen i Norge: Ca. 500 f.Kr.-1030 e.Kr.* Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.

Valk, Heiki

2006 Cemeteries and ritual meals. Rites and their meaning in the traditional Seto world-view. In *Old Norse religion in long-term perspectives : origins, changes and interactions : an international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*, Vol 8, edited by A. Andrén, Kristina Jennbert, and Catharina Raudvere. Nordic Academic Press, Lund.

van Gennep, Arnold

1960 *The Rites of Passage*. Translated by Monika B. Vizedom, and Gabrielle L. Caffee. The University of Chicago Press, United States of America.

Bibliografi

Wengrow, David og David Graeber

2015 Farewell to the 'childhood of man': ritual, seasonality, and the origins of inequality. *J R Anthropol Inst* 21(3):597-619.

Worsaae, Jens Jakob Asmussen

1865 *Om Slesvigs eller Sønderjyllands oldtidsminder: En sammenlignende undersøgelse. (Program til Københavns Univ. - Fest. - 11. Apr. 1865 - i anledning af Hs Maj. Kong Christian IX's Fødselsdag.)*. København: Gyldendal, København.

Zachrisson, Torun

2017 Depositional Traditions in Iron Age Kormt. In *Avaldsnes - A Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*, edited by Dagfinn Skre, pp. 687. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde – Ergänzungsbände*. De Gruyter, Berlin.

Østmo, Einar og Lotte Hedeager

2005 *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax, Oslo.